

THEMA: KRIMP

oe F e i n s

NR 2 · ZOMER 2010 · €6,50 · kwartaalblad voor linkse politiek

Fotograaf Marleen Kuipers
documenteert Twente.
Boven: op de grens met Duitsland.
Onder: jongens bij de motorcross.

De Helling blijft

Op het laatste GroenLinks congres op 18 april dienden drie oud-redacteuren en een redacteur van de Helling een motie in waarin het partijbestuur gevraagd werd De Helling in zijn huidige, papieren vorm, te behouden en niet zoals gepland te veranderen in een digitaal blad. Kees Vendrik, Maarten van Poelgeest, Jos van der Lans en Natasja van den Berg vonden dat daarmee de erfenis van meer dan twintig jaar De Helling in de waagschaal werd gesteld, omdat, aldus de motie:

- 1 De Helling in zijn huidige vorm al jaren het beste wetenschappelijke blad van alle politieke verenigingen is, dat bovendien de meeste abonnees heeft van alle politiek-wetenschappelijke bladen,
- 2 De Helling een uitgave is waar veel interessante denkers en schrijvers voor willen werken,
- 3 De breed samengestelde en onafhankelijke redactie van de Helling een verrijking is als podium binnen GroenLinks.

De motie werd aangenomen en hoewel het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks als onafhankelijk instituut deze motie formeel naast zich neer had kunnen leggen (overigens was dat niet eenvoudig geweest vanwege de financiële banden met het partijbestuur), heeft de nieuwe directeur, Dick Pels, besloten de motie uit te voeren, met dien verstande dat De Helling zich financieel zelf zal moeten bedruipen, met uitzondering van het salaris van de hoofdredacteur. We hopen dat geld vooral binnen te halen met nieuwe abonnees, waarbij uw hulp uiteraard zeer welkom is. Meer actie op dit vlak zal volgen.

In elk geval betekent dit dat De Helling blijft bestaan en u het blad elk kwartaal als vertrouwd in de bus krijgt. Wel komt er daarnaast een nieuwe website met blogs en een digitaal maandblad. Dit opent voor De Helling nieuwe mogelijkheden om papier en digitaal te combineren, zoals de redactie vanaf het begin al heeft voorgesteld. Te denken valt aan het tussentijds reageren op Hellingartikelen op deze nieuwe website, een PDFabonnement en debatten met een papieren eind en begin en daartussen digitale dialogen. Naar verwachting gaat deze site aan het eind van dit jaar de lucht in. In het volgende nummer zal de redactie nieuwe plannen voor deze samenwerking tussen digitaal en papier aan uw voorstellen.

Erica Meijers

THEMA: KRIMP

Zei er iemand Krimp?⁶

Essay over het spiegelbeeld van groei — Willem Schinkel

Stemmen aan de rand¹²

Electorale gevolgen van krimp — Josse de Voogd

Paul Kuypers: “Krimp is een zegen”¹⁴

Pleidooi voor een trage bestuurscultuur — Erica Meijers

Meer stad en meer land¹⁸

Adriaan de Geuze en Maarten van Poelgeest over ruimtelijke ordening — Jelle van der Meer

Kramp over krimp²²

Economische consequenties — André van Hoorn en Esther-Mirjam Sent

Marleen Barth: “Volmaakt zijn zit er niet in”²⁶

Voorstellen voor een kleinere zorgsector — Erica Meijers

Gedwongen dialoog³⁰

Naar school in een krimpgebied — Ruud Ganzevoort

Referendum naar rechts?³⁴

Links en directe democratie — Dick Pels

De Griekse tragedie en het Duitse Drama⁴²

Red Europa met een nieuw financieel model — Dirk Holemans

BEELDBIJDRAGEN

Vijftig jaar Sharpeville³⁸

Zuid-Afrika toen – en nu: foto's van Ulric Roldanus

The Power of Puppetry⁴⁴

Stijn Decorte fotografeert project van Evelien Pullens – door Aysel Sabahoğlu

RUBRIEKEN

Verder lezen en kijken 32

WB-Berichten 40

Menno Hurenkamp vanuit Moskou 41

(Marijntje Denters is op reis)

jaargang 23 · nr 2 · zomer 2010

Losse nummers: € 6,50

Jaarabonnement: € 24,50

Jongerabonnement (t/m 27): € 12,50

Gironummer: 6990899 t.n.v. tijdschrift de Helling

Niet voor 1 januari opgezagde abonnementen

worden automatisch voor één jaar verlengd.

ISSN 0922-0119

HOOFDREDACTIE Erica Meijers

REDACTIE

Natasja van den Berg

Marijntje Denters

Bas Eickhout

Marius Ernsing

Aysel Sabahoğlu

Farid Tabarki

Olav Velthuis

ONTWERP & BEELDREDACTIE

Mark Schalken / de Ruimte ontwerpers

DRUK Drukkerij Raddraaier

PAPIER 100 % recycled

UITGEVER Stichting Wetenschappelijk

Bureau GroenLinks

REDACTIEADRES

Postbus 8008, 3503 RA Utrecht

tel 030 239 99 07

dehelling@gmail.com

www.dehelling.net

WIKEL Jack van Mildert namens Bureau
Groet Door Stilstand (sap@worldmail.nl)

Het behoorde tot de schrikbeelden van de jaren zeventig: explosieve bevolkingsgroei die wereldwijd een tekort aan voedsel en een enorme druk op het milieu zou veroorzaken. Mijn broer, een jaar of dertien en net begonnen aan zijn politieke bewustwording, riep luidkeels dat het een misdaad was om kinderen te krijgen en dat hij daar nooit aan zou beginnen.

Nu zich in het Westen een kentering begint af te tekenen – na het uitsterven van de babyboomgeneratie wordt bevolkingskrimp verwacht –, zou je dus opluchting en blijdschap verwachten. Niets is minder waar. Aan de randen van Nederland waar nu al sprake is van terugloop, wordt steen en been geklaagd. Want het valt tegen: er is, althans op korte termijn, sprake van terugloop van voorzieningen, leegstaande woningen en werkloosheid. Bestuurders vragen om investeringen en starten projecten om hun dorp te profileren en zo inwoners van andere plaatsen te trekken. Het antwoord op krimp luidt alom: groei!

De auteurs in het themadeel van deze Helling pleiten vrijwel zonder uitzondering voor een andere reactie. Stop met investeren in leegloop, ontwikkel een andere bestuursfilosofie en houd op met de suburbanisatie van Nederland, maar zet in op een rustig platteland met minder voorzieningen en een drukke metropool waar het als vanouds *booming business* zal zijn. Werkloosheid is straks geen probleem meer: alleen al de zorgsector kan ongeveer eenderde van de beroepsbevolking opnemen. Die moet dus ook krimpen. In plaats van in te zetten op immigratie (dat is ook nodig) of bevolkingsgroei (mijn broer heeft inmiddels drie kinderen), is het hoog tijd te wennen aan de gedachte dat het tijdperk 'grenzen aan de groei' nu echt onverbiddelijk is aangebroken.

Erica Meijers

Naast de artikelen zocht ontwerper Mark Schalken verbeeldingen van krimp én groei op wereldwijde en op persoonlijke schaal.

zei er iema

pleidooi voor een progressief nationalisme

Angst voor of fascinatie met 'krimp' zoals die momenteel lijkt te bestaan, is feitelijk het spiegelbeeld van een langdurige wil tot groei. Met 'groei' en 'krimp' beschrijft de maatschappij zichzelf in economisch-evolutionaire termen. Dit concept moet dringend worden vervangen door een ecologisch-revolutionair vocabulaire. Hoe kicken we af van de grenzeloze groeifetish – of: welke mogelijkheden zijn er voor Schinkels *creatieve inefficiëntie*?

'Krimp' is demografisch gezien nog lang niet aan de orde. Weliswaar groeit de wereldbevolking tot een voorspelde negen miljard tegen 2050 en groeit de Nederlandse bevolking lang niet zo hard, toch groeit ze tot minstens 2035 en heeft ze in 2050 nog een grotere voorspelde omvang dan momenteel. En gezien de voorspelling van de socioloog Mike Davis dat in 2050 ruim twee miljard mensen ter wereld in sloppenwijken wonen, is het wellicht een zegen te noemen dat de grote revolutie in de wereldbevolkingsomvang die wij meemaken niet leidt tot een enorme voorspelde influx van gelukszoekers – een vreemd genoeg negatieve aanduiding voor migranten die recent door Joke van der Zwaard op positieve waarde is geschat. Demografisch gezien betekent 'krimp' in de Nederlandse context vooral verstedelijking. Krimp betekent dus contractie en concentratie. Zoals overal elders ter wereld, zien we in Nederland een urbanisatie die deels betekent dat het platteland ontvolkt maar die ook deels betekent dat de stad het land opslokt, zodat de tegenstelling tussen 'stad' en 'platteland' aan relevantie verliest.

Maar zelfs wanneer de bevolking wel echt zou krimpen, dan nog zegt dat niet direct iets over de economische situatie van het land. Als het verband tussen bevolkingsgrootte en economische toestand lineair was, zou Nederland niet de economische zwaarlijvigheid hebben die het nu heeft. Niettemin is Nederland vooral ook vanuit economisch perspectief een 'krimp'-kandidaat. Wat kan groeien kan krimpen. En na jarenlange groei is de economie in de afgelopen jaren gekrompen. Op dit moment ziet het er nog geenszins uit dat economische krimp zal blijven: 2010 heeft in de eerste kwartalen economische groei gekend en het CBS verwacht groei voor 2011. Als het idee van 'krimp' dus noch demografisch, noch economisch direct aan de orde is, is het van belang te bezien wat het idee van 'krimp' betekent. Hebben we niet in de eerste plaats te maken met een ideële of ideologische krimp? Kennen we niet een bekrompenheid in de manier waarop het land, haar bevolking en haar economische omvang en substantie nog begrepen kunnen worden?

Museum Europa

Ik behoor tot een generatie die het hoogstwaarschijnlijk gemiddeld genomen niet beter zal hebben dan zijn ouders. Die gedachte leidt tot een vage angst of onrust als grondhouding. Tot een gebrek aan horizon. En toegegeven, nu de wereld 'mondiaal' en rond is, is de horizon ook niet echt boeiend meer. Uiteindelijk lijkt ieder vergezicht toch weer bij jezelf uit te komen. En er is ook al geen nieuwe wereld meer te ontdekken. Die is al ontdekt, en terwijl wij krimpen, groeit die wereld. Wij lekken feitelijk. We lopen langzamerhand leeg in de richting van wat ooit een aan ons onderworpen wereld was.

Excuses, ik generaliseer. Laat ik voor mezelf spreken. Ik heb ooit, wellicht in een wat pessimistische bui, geschreven dat wij in het oude Europa in een museum leven. Museum Europa, dat is waar de wereld op vakantie gaat om het levende verleden te zien. In mijn optimistische buien denk ik dan: wat is er mis met een museum? Laten we van de kunst genieten! Maar we moeten ons niet vergissen: Museum Europa is een luchtballon die langzaam leeglopend een

nd 'krimp'?

scheet de wereld in schiet waarvoor die wereld, als ze überhaupt luistert, de neus ophaalt. Maar mijn museummetafoor is natuurlijk beperkt en misschien ook, met een tegenwoordig weer populair woord, 'elitair'. 'Leeg pakhuis', dat zou ook een werkende metafoor kunnen zijn. Het voelt soms alsof we een winkel zijn die steeds kleiner behuist is. Dat is vooral een gevoel, want voorlopig is er nog niet veel van te zien. Maar wie een Aziatische metropool heeft gevoeld, die weet wat wij missen: energie.

De grote energiecrisis van onze tijd is in West Europa op zijn existentiële dimensie gebracht: wij lijken geen energie meer te hebben, geen puf om nog iets nieuws te bedenken. Geen volk dat zo vaak op vakantie gaat, maar toch is het altijd wel 'aan vakantie toe'. Al onze vergezichten zijn blikken op onszelf, een gapen in de spiegel. Bij ons is 'Verlichting', ooit tegen traditie gekant, traditie geworden. We hebben alles al een keer bedacht en het hele idee van een 'alternatief' is te vervelend om nog om te lachen. Afleidingsmanoeuvres als 'de strijd der beschavingen' geven ons nog het gevoel dat we een grote beschaving zijn en dat er iets groots op het spel staat, dat we meedoen met de mondiale meting van machten. Maar ook daarin komen we niet verder dan woorden als 'integratie' – woorden die meelderig smaken in de mond, maar wie gaapt, krijgt nog een hap. Wie kan ons met droge ogen aankijken en zeggen dat onze politici, met hun alleen in procenten verschillende bezuinigingsplannen, ons een nieuwe horizon voorspiegelen? Wanneer, na jaren van centrum-rechtse thematisering van 'actief burgerschap' en 'participatie', een 'links' verkiezingsprogramma pleit voor een 'activerende participatiemaatschappij', waar is dan nog frisse politieke lucht in te ademen? En wat te denken van onze grote filosofen, die nog altijd sparren over Verlichting en Mao, of die – en daarmee ontpopte Peter Sloterdijk zich tot museumdirecteur – voorstellen dat de rijken de armen voortaan bij wijze van filantropie onderhouden?

Operatie Obesitas

Maar ik moet mij weer excuseren: ik spreek weer generaliserend. Ik moet voor mezelf spreken. Maar wie spreekt er namens 'ons'? Wie opent een horizon waar we niet altijd al zelf staan, precies zoals we zijn, met misschien als het lukt een procentje meer? Laten we beginnen bij de beelden van 'ons' die tot voor kort in ieder geval nog plausibel waren.

Het is duidelijk dat het gedeelde beeld van 'de Nederlandse samenleving' lang dat van een obees lichaam geweest is. 'Groeï', dat was het vigerende doel. Groei was onze platgeseculariseerde invulling van vooruitgang. Vooruitgang was een richting, had een einddoel in zicht. Groei was richtingloos, want alle kanten op. Ons doel was dik worden, ruimte innemen, niet meer via koloniale expansie maar via economische groei. Operatie Obesitas, dat was de preoccupatie die het collectief imaginair kenmerkte. En het collectief, dat liet zich daarom het beste omschrijven als 'B.V. Nederland'. Daarom stelde (en stelt) ook de overheid zich op als een bedrijf, als 'concern' dat 'cliënten' heeft. Voor die cliënten heeft de overheid niet zonder meer 'concern', maar (liefst zo efficiënt mogelijke) 'dienstverlening'. Onze maatschappij is dus als een luchtballon: ze kan groeien en ze kan krimpen, maar in beide

gevallen is de vraag of ze meer inhoud heeft dan lucht.

Groeï, dat is nog steeds de primaire manier om de richting van de samenleving, en daarmee de identiteit van die samenleving, te denken. Eerdere samenlevingen hadden benen, waren onderweg, bijvoorbeeld naar een quasi-utopisch adres dat aan het eind van de route 'vooruitgang' lag. Een samenleving die zichzelf in termen van 'groeï' definieert, die is niet langer onderweg maar zit stil. Haar enige beweging is een uitdijende beweging – en ze moet blijven uitdijen om zichzelf nog plausibel als identificeerbare eenheid voor te kunnen stellen. Wil het sociaal lichaam van de samenleving niet uiteen vallen, dan moet het blijven groeien. Haar ideaal is aan iedere horizon haar eigen vetrillen te identificeren. Ons hele idee van vrijheid is extreem nauw verbonden met uitbreiding van economische mogelijkheden, met groeï. Het idee van krimp is daarom ook het idee onze vrijheid te verliezen. Maar ook de krimpgedachte heeft een zeker nut.

De angst voor 'krimp' is de negatieve vorm van het vertrouwen op 'groeï'. Zowel krimp als groeï zijn een lof der bekrompenheid, maar ze hebben nut: ze maken aannemelijk dat 'wij' toch echt een 'samenleving' vormen, een zeker organisch geheel van mensen bungelend onder een natiestaat, bijgehouden door culturele en morele banden en door een solidariteit die pas nu, in een situatie van dreigende krimp, op de proef gesteld wordt. Krimp is een idee dat, net als groeï, plausibiliteit geeft aan het bestaan van een sociaal lichaam – en het idee van een sociaal lichaam is historisch gezien de dominante manier om over een samenleving na te denken. Machines krimpen niet, dat doen organische materialen, organisaties, samenlevingen. Samenlevingen zijn er niet zomaar. Daar moet in geloofd worden. Het zijn dingen die 'performatief' zijn: ze bestaan zodra gedacht wordt dat ze bestaan. Zolang 'samenleving' vaak genoeg geciteerd wordt, bestaat ze. Operatie Obesitas gaf op een dergelijke manier plausibiliteit aan het bestaan van een onverdeelde samenleving door over haar 'groeï' te rapporteren. Maar ook een krimpende samenleving is een samenleving. Ook krimp veronderstelt een collectief. Een collectief dat krimpt, maar dat niettemin voldoende eenheid heeft om benoembaar te zijn en dat nog steeds, met CPB-prognoses in de hand, mag hopen dat de vette jaren terugkeren.

Dat is alvast de troost die het krimpidee biedt. Het stelt de samenleving als een toenemend krappe ruimte voor. De wereld is groot en wij worden een stukje kleiner, maar we zijn er tenminste: samen, levend. Krimppolitiek is een vorm van interieurarchitectuur: we moeten onze kleiner wordende ruimte opnieuw behangen. De toekomstige premier moet in de eerste plaats dat zijn: een interieurarchitect. Dat is waarom het belangrijk is of hij of zij thee of koffie drinkt. Of welk kleurtje behang we aan de muren zullen hebben. Als we een goede democratische afspiegeling van de bevolking in de politiek willen misschien grijs? Of wie weet toch nog een keer paars proberen? Alles krimpt, dus het zal vast knusser worden.

Dieetscenario's

En toch, als ik nog even voor mijzelf mag spreken (en als ik mezelf dan mag tegenspreken): de existentiële energiecrisis is niet het enige dat onze hedendaagse grondstemming ken-

merkt. Er gaat ook een nieuwe creativiteit in collectiviteitskunst achter schuil – een vermogen op een nieuwe manier te komen tot een collectiviteit, een imaginaire container van sociaal leven, een nieuwe burgerbroeikas, een 'samenleving'. En tegenover de lof der bekrompenheid waarin het economisch-evolutionaire denken ons vasthoudt, bestaat een misschien wel groeiende behoefte aan een ecologisch-revolutionair denken dat creatief met krimp omgaat. Alvorens daar op in te gaan, is het eerst van belang stil te staan bij de krimp-coping-strategieën die het economisch-evolutionaire denken naar alle waarschijnlijkheid naar voren zal schuiven of die zelfs al naar voren geschoven worden. Voor een belangrijk deel gebeurt dat op basis van het idee van 'krimp', maar ik stel voor om hier, juist om de positieve krachten die erin besloten liggen, tevens uit te gaan van reële krimp.

Er zijn een aantal dieetscenario's te verwachten als manieren waarop het sociale lichaam zal reageren op een meervoudige 'krimp'. Die scenario's hebben betrekking op de *sociale ruimte* van het samenleven, op de *politieke ruimte* en op de *fysieke ruimte* daarvan. En ik moet eerlijk zeggen: mijn metafoor van het knusse collectieve huis was ironisch bedoeld. Onderstaande dieetscenario's gaan allen veeleer uit van krimp als krapte en kramp.

Voor wat betreft de *sociale ruimte* dreigt een definitieve afbouw van de zorgvleugel van het huis van de verzorgingsstaat. Bestaande plannen omtrent de WW zijn daar onderdeel van. We hebben nog maar nauwelijks door wat voor groot goed het is dat dergelijke voorzieningen (nog) bestaan. Zeker vergeleken met de meeste situaties in het buitenland, zoals de door goedkope columnisten bejubelde VS, kent Nederland voornamelijk een extreem lage armoede, werkdruk en criminaliteit. Dat de 'betaalbaarheid' ervan in

het geding zou zijn, is natuurlijk een kwestie van prioriteit, zowel in het belastingregime als het belang van verdelende rechtvaardigheid dat men voorstaat, in het relatieve gewicht van uitgaven en in de mate waarin Keynesianisme in de overheidsfinanciën acceptabel geacht wordt. Er dreigt al met al een toenemende klassenkloof tussen onszelf en de arbeiders die naar ons toe migreren om ons te verzorgen. Vergrijzing betekent verzorgingsbehoefte. Voor zover in die behoefte niet voorzien kan worden, zullen we migratie als optie zien, zoals in de jaren tachtig Surinaamse zusters aangetrokken werden. Maar de afbouw van rechten voor werknemers en werklozen, de participatiedwang en de reeds bestaande toename van werkende armen zullen een tweedeling betekenen tussen de witte ouderen en hun vreemde verzorgers.

Dat zal mede het geval zijn vanwege een op termijn reëel dreigende omvorming van de *politieke ruimte* tot een gerontocratie. Vergrijzing betekent dat een toenemend politiek gewicht licht bij een toenemend conservatief deel van de bevolking. Bij die welgestelde generatie die tegen de macht tekeer ging en ze toen had. Die in de jaren zestig en zeventig de *Frankfurter Schule* las, in de jaren tachtig en negentig New Age, en in de jaren 2000 alles van 'leiderschap' tot Kluun en van 'lifestyle' tot 'krimp'. Die generatie is oud en dik geworden. Ze heeft de jeugd niets meer te vertellen dan verhalen uit de oude doos. De ouderen verdienen respect, maar een politiek verband moet er zijn energie niet van hebben. Wat dreigt is een toenemend gefrustreerde jonge generatie onder een toenemend gerontocratisch gerund regime. Deze dominante klasse merkt niet veel van economische krimp, mocht die zich voordoen. We moeten niet vergeten dat de aanstaande gerontocratische klasse de eerste netwerkklasse was. Zij beschikt over laterale verbindingen met andere wel-

gestelden, dwars over grenzen heen. Tussen diegenen voor wie 'krimp' persoonlijk bespaard blijft, bestaan banden die zich niet aan de sociale, politieke en fysieke grenzen van nationaalstatelijke burgerbroeikassen houden. Hun gezamenlijke belang bestaat vooral uit het reguleren en controleren van diegenen aan de verliezende kant van de mondiale economie, die even *footloose* en transnationaal zijn, maar met geld noch rechten.

De *fysieke ruimte* tenslotte dreigt het terrein te worden van de toenemende sociale hypochondrie die de krimpende samenleving kenmerkt. Dat zal zich onder meer uiten in een toenemende 'policing' van de stad. De stad is al langer hard op weg een laboratorium te worden van politiecommissarissen en burgemeesters met een heimelijke represiefetisj. Burgemeesters hebben in de afgelopen jaren steeds meer bijzondere bevoegdheden gekregen, van het uitroepen van lokale uitzonderingstoestanden tot individuele tram- en gebiedsverboden. Gelegitimeerd door een bestuursfilosofie van de 'innovativiteit' is de stad in toenemende mate een belegerde zone, waar 'interventieteams' praktisch onbevoegd te werk gaan, evenals 'pandbrigades' en 'stadsmariniers' – instituten die met 'slagkracht' aan de 'frontlijn' werken en binnen 'Hot Spot Zones' aan 'stedelijke herovering' doen – een typisch museumconcept, als ware de stad al lang verloren, en wel aan een vijand. In ieder geval is de stad nu al het toneel van 'etnisch specifieke' maatregelen, zoals de VIP-behandeling ('very irritating policing') die 'Marokkaanse' jongens kunnen krijgen. En een aanhalen van de economische broekriem is typisch een situatie waarin die broekriem ook op andere manieren gebruikt wordt. De stad dreigt de infrastructuur van de onderbuikcontractie te krijgen: als een narcistische voyeur neemt ze zichzelf permanent op via

camera's; ze is opgedeeld in etnisch-specifieke zones waar uitzonderlijke maatregelen van kracht zijn; en ze kent gepri-vilegieerde paden die ontzegd worden aan als risicovol gelabelde individuen.

In al deze scenario's toont de samenleving zich als hypochonder: ze maakt zich zorgen over allerhande mogelijke kwalen die ze als extern-bedreigend beschouwt, en haar fixatie op die kwalen is nog de enige manier om plausibel te maken dat die samenleving bestaat als organische eenheid met een eenduidige identiteit. Deze dieetscenario's maken tegelijkertijd duidelijk dat een reëel krimpende toekomst niet veel anders is dan de palliatieve zorg voor een samenleving die sowieso geen puf meer lijkt te hebben. Een samenleving met nog slechts napruttelende geslachtsorganen, getuige de op de lange termijn krimpende bevolking. Een samenleving die nog het meest lijkt op Sinterklaas: een oude man die bestaat zolang er nog in geloofd wordt.

Creatief met krimp

Dat klinkt pessimistisch, maar zo is het niet bedoeld. Toch is veel van wat hierboven beschreven is al gaande. We hebben het veelal niet door, maar wie aan een buitenlandse universiteit (ik spreek weer voor mijzelf) verslag doet van Nederlands 'integratiebeleid', van elektronische monitoring of van de enorme toename in detentiestatistiek (Sinterklaas stopt iedereen die niet zoet is in de zak), die oogst verbaasde verontwaardiging. Dat inspireert tot verbazing over het gebrek aan fundamentele discussie die ons overlegmodel kenmerkt. Tegelijk bieden krimp en crisis wel degelijk kansen om zulke discussie wel te voeren – en om die kansen waar te maken acht ik het juist van belang, ongeacht de realiteit ervan, om de krimpdiagnose aan te nemen en het kri-

tisch potentieel ervan vrij te maken.

'Crisis', dat is in het Grieks een medische term die betrekking heeft op een 'kritiek moment', een omslag. En het betekent ook wel 'beslissing'. Ik stel voor die oude betekenis van 'crisis' hernieuwd actueel te maken en uit te buiten. Een sociaal hypochondrische samenleving die met een crisis te maken heeft, ziet zich eerst en vooral voor een beslissing gesteld, ook al wordt de noodzaak ervan vooralsnog – met ambtelijke werkgroepen die politieke visie vervangen – niet onderkend. Die beslissing heeft betrekking op het af te leggen pad. Crisis biedt de kans op een fundamentele herbezinning zowel op economisch gebied als op energiegebied – en de twee zijn natuurlijk innig verbonden. Beslissingen zijn per definitie risicovol, want ondergedetermineerd en dus onzeker. Als uitkomsten zeker zouden zijn, was er geen sprake van handelingsvrijheid en dus niet van een beslissing. Wie een beslissing neemt, neemt altijd een gok. Dergelijk risico hoort in de politiek thuis. Politiek is geen probleemmanagement, maar een risicovol beslissen op basis van een door visie gecompenseerd gebrek aan informatie.

Welk type beslissing voor de toekomst valt dan aan te denken? Zonder te veronderstellen dat ik daarvoor de benodigde visie heb – ik ben iemand die te veel voor zichzelf spreekt – zou ik enkele voorbeelden willen geven die duidelijk maken dat economie en ecologie, die voor Hippocrates nog verbonden waren maar in onze traditie ontkoppeld zijn geraakt, met elkaar verbonden zijn. Het is tijd in te zien dat ze beiden betrekking hebben op de *oikos*, de huishouding. De vraag is welke nieuwe solidariteiten op de krimpende *oikos* betrekking zullen hebben. De verbinding tussen economie en ecologie zou ik willen zien in de vorm van een progressief

nationalisme dat een vorm van solidariteit voedt die noch aan Operatie Obesitas gebonden is, noch aan soortspecifieke discriminatie en antropocentrisme.

Op economisch vlak – de *sociale ruimte* van het samenleven – bestaat allereerst een noodzaak te komen tot nieuwe vormen van solidariteit. Eén idee in die richting is de invoering van een basisloon. Dat vormt de basis van een collectieve solidariteit omdat het een armoedeval voorkomt en omdat het een door alle werknemers, en door werkgevers, gedeelde verworvenheid behelst. Tegelijkertijd blijft 'werk' de symbolische aantrekkingskracht van de *homo faber* houden. Dit in tegenstelling tot een situatie waarin werk verplicht wordt, de inhoud ervan degenereert, en de vorm mensen dwingt. Het dwingt bovendien steeds vaker tot meerdere banen, zoals onder het mom van emancipatie verkocht is dat huishoudens tegenwoordig twee inkomens moeten hebben om eenzelfde levensstandaard te kunnen hebben – hetgeen nog niet zo bedenkelijk zou zijn als het echte financiële onafhankelijkheid en gelijke carrièrekansen bood.

Een basisinkomen zou de belichaming kunnen zijn van een *progressief nationalisme* dat de *politieke ruimte* substantie geeft. Wie 'nationalisme' a priori als scheldwoord ziet, heeft er niet over nagedacht. Democratische instituties zijn, bij gebrek aan absolute macht, traditie en religie afhankelijk van *nationale* vormen van legitimiteit. Nationalisme is een reëel ervaren werkelijkheid die niet weggaat door er schande van te spreken, en die bovendien een positieve functie heeft, maar die tot nog toe in Nederland alleen aangesproken is door diegenen die er regressieve doelen mee hebben. Een progressieve inhoud van nationalisme kan onder meer bestaan uit een vorm van collectieve solidariteit die zowel

'prikkel' tot werk als duidelijk maakt dat collectief gedeelde bestaanszekerheid juist ook een verzekering is voor de werkkenden. Maar een progressief nationalisme is óók een nationalisme dat voorbij de natie in strikte zin kijkt en dat tot een solidariteit met een breder leefmilieu oproept. Bijvoorbeeld met niet alleen wezens van het subtype 'mens met Nederlandse nationaliteit', maar, behalve met migranten en vreemdelingen, ook met dierlijke wezens, wiens collectieve leed in de bioindustrie absurde proporties heeft aangenomen. Slimmerikken kunnen opmerken dat de bioindustrie nog relatief energiezuinig is, maar dat geldt alleen bij gelijkblijvende consumptie en zonder incalculatie van 'externe' milieukosten als transport. Gezien de huidige vleesconsumptie is de mondiale bioindustrie een van de motoren van Operatie Obesitas. Een progressief nationalisme dat voorbij soortspecifieke solidariteit geraakt, raakt dus ook aan vragen omtrent de energiecrisis.

Waar het gaat om de energiecrisis – de *fysieke ruimte* – zou één mogelijke beslissing daarom kunnen bestaan uit een intra-Europese regionalisering van economische productie, zeker voor wat betreft landbouw en energie. Een alternatief mondialiseringsmodel bestaat uit onderling relatief autonome regio's die via een met vliegquota gereguleerd verkeer verbonden zijn. We moeten inzien dat een zekere mate van inefficiëntie van belang is voor het leefmilieu en voor de economie. In plaats van Schumpeters 'creatieve destructie' stel ik voor: Schinkels *creatieve inefficiëntie*. Het economisch-evolutionaire vocabulaire dat de conceptuele infrastructuur vormt van Operatie Obesitas is hard toe aan vervanging door een ecologisch-revolutionair vocabulaire dat collectieve solidariteit met een duurzame huisvesting van het collectief weet te conceptualiseren.

Dat betekent ook, om nog een voorbeeld te noemen, dat eindelijk afgestapt moet worden van het monitoren van de gezondheid van de samenleving in de vorm van het Bruto Nationaal Product. Internationaal is op die indicator, die een typisch product van Operatie Obesitas is, inmiddels veel kritiek ontstaan: de exclusieve focus op groei waardeert ecologische afbraak bijvoorbeeld positief – zowel in de productie die bronnen opleveren als in de kosten van het opruimen van milieuschade. Zo heeft een door Sarkozy ingestelde commissie met onder meer de Nobelprijswinnende economen Stiglitz en Sen in 2009 voorgesteld het BNP te hercalibreren en tevens andere indicatoren voor het welzijn van landen in te voeren. Waar het echter fundamenteel om gaat, is in de eerste plaats het denken voorbij de groei – en een verandering in indicatoren betekent nog niet een afkick van de groeifetish – en in de tweede plaats het denken voorbij indicatoren van individuele samenlevingen, als zouden die, zoals voor Plato, meta-individen zijn zonder inbedding in en onontwarbare verstrengeling met hun sociale en ecologische milieus. 'Groe' is grenzeloos, een alibi voor het niet stellen van collectieve doelen, een substanti  loze economie. Een economie van de substantie vervangt groei door grenzen, door inhoudelijk gefundeerde limieten van 'genoeg'. Een eerste stap in die richting is wat André Gorz 'ontgroeien' heeft genoemd.

De hier gegeven voorbeelden hebben geen geprivilegieerde status. Ze zijn voorbeelden van denkrichtingen die

momenteel afgesloten lijken in de Nederlandse politiek. En ondanks de voorliefde voor het doorbreken van taboes en het 'bespreekbaar maken' van van alles en nog wat, blijkt er veel te zijn dat onbespreekbaar is, en wel juist waar het radicale of, minder polemisch, fundamentele visies betreft. Wat allereerst nodig is, is dat de meervoudige crisis die met 'krimp' wordt aangeduid (van economie tot energie) wordt herkend als moment van beslissing. Anders gezegd: de crisis is een *kairos*, ook een Grieks woord. Kairos betekent 'beslissend moment', een 'window of opportunity'. Wie de crisis als kairos weet te waarderen, is in staat de omslag te maken die mij als de fundamentele opgave van deze eeuw voorkomt. Dat is de omslag van een economisch-evolutionair naar een ecologisch-revolutionair denken. In plaats van een solidariteitsondermijnende groeigerichtheid is het zaak aan een groeiende solidariteitsgerichtheid te werken.

Dit is wat mij betreft een open uitnodiging aan diegenen voor wie de politiek, in de woorden van Max Weber, een 'beroep' is – een roeping dus. Gevraagd: een radicale interieurarchitect! Wie heeft de visie de crisis als kairos te zien? Ik moet natuurlijk voor mijzelf spreken, maar ik vermoed dat een jonge generatie smacht naar zo iemand, zo'n partij of voor mijn part zo'n 'beweging'. Want komt er eenmaal beweging in ons obese collectieve lichaam, dan zou zich een onvermoede energie kunnen vrijmaken bij een generatie die zozeer de geest heeft dat ze dat vette, krimpverzende lichaam achter zich laat om aan nieuwe collectieve huisvesting te gaan werken.

=

Literatuur

- M. Davis, *Planet of Slums*, Verso Londen 2006.
J. van der Zwaard, *Gelukszoekers. Over vrouwelijke huwelijksmigranten in Nederland*, Artemis, Amsterdam 2008.
T. Sieverts, *Cities without Cities: An Interpretation of the Zwischenstadt*, Routledge, New York 2003.
R. Koselleck, 'Crisis', *Journal of the History of Ideas* 67(2), 2006, p. 357-400.
T. Princen, *Treading Softly. Paths to Ecological Order*, MA: MIT Press, Cambridge 2010. (Een overzicht van mogelijke verbindingen tussen economie en ecologie)
A. Gorz, *Ecologica*, Seagull Books, Londen 2010, met name p. 119 en p. 68-73.

stemmen aan de

Krimp roept emoties op: het veroorzaakt gevoelens van wrok en achtergesteld zijn. In het stemhokje leidt dat tot hoge scores voor protestpartijen. De gangbare reflex in het egalitaire Nederland is om het protest serieus te nemen en weer geld uit te delen aan de 'zwakkere' gebieden. Er moet echter niet worden geïnvesteerd in krimpgebieden, maar in de duurzame en dynamische metropool.

De tegenstelling tussen groei en krimp is ook een electorale. Steeds meer zien we een tweedeling tussen een open, vrijzinnige, nieuwsgierige stroming die gericht is op vooruitgang, tegenover een monoculturele, conservatieve, rancuneuze en meer gesloten cultuur die gericht is op behoud. Partijen als PvdA en VVD werden tijdens de Europese Verkiezingen aan twee kanten leeggezogen; op de ene plek door GroenLinks en D66, elders door SP en PVV. De eerste stroming bevindt zich vooral in groeiende, de tweede in stagnerende gebieden. Je zou kunnen zeggen: de bekrompenheid bevindt zich in de krimpgebieden. Proteststemmers op SP en PVV wonen vooral aan de randen van de steden, de randen van de Randstad en de randen van het land. De scores van deze twee partijen vallen hier vaak samen, zoals in Heerlen waar de SP in 2006 31,7% behaalde en de PVV in 2009 26,3%. Het gaat om krimpende plattelandsregio's, zoals Limburg, Zeeuws-Vlaanderen en Oost-Groningen en om steden en regio's waar hele industrietakken zijn verdwenen of getransformeerd, zoals Rotterdam, Heerlen, Oss, Vlissingen, West-Brabant, Delfzijl en de Zaanstreek. Maar ook naoorlogse steden en woonwijken die een proces van sociale daling meemaken en op de nominatie staan om te gaan krimpen, zoals Almere, Hellevoetsluis en Spijkenisse.

Gemopper

In deze gebieden woont vooral de lagere middenklasse; de kinderen krijgen er een slechtere opleiding dan hun ouders, de huizenprijzen dalen en elke dag staat men in de frustrerende file naar ver weg gelegen werkplekken. Nergens daalde de VVD, groeipartij bij uitstek, zo hard ten voordele van de PVV, als in deze 'groei-kernen'.

Opvallend is dat de proteststemmen vaak komen van perifere plekken waar de overheid in het verleden bewust ontwikkeling op gang probeerde te brengen. De verwachtingen waren destijds tot in de hemel gestegen en welvaart en groei zouden elke uithoek van het land bereiken. Het motto van Den Uyl was 'spreiding van kennis, inkomen en macht'. Tot ergens in de jaren zeventig kon de overheid daadwerkelijk sturing geven aan dergelijke economische en geografische processen. Maar daarna raakte de sturing in het slop, door wereldwijde economische veranderingen, door links onvermogen en hernieuwde rechtse wilsvorming. Er volgde

een economische transformatie naar een postindustriële maatschappij. De industrie trok weg naar lagelonenlanden en kennis, innovatie, toerisme, financiën en andere diensten werden belangrijker. De werkgelegenheid in perifere steden als Emmen en Delfzijl en groei-kernen als Almere en Lelystad kwam maar moeizaam op gang. Oudere industriesteden, waar sectoren als scheepsbouw, mijnen en textiel onderuit gingen, kregen het moeilijk en konden de slag naar de nieuwe economie niet maken. Werknemers verdwenen massaal in de WAO. De verplaatsing van rijksdiensten (KPN naar Groningen, CBS naar Heerlen) bracht ook geen verbetering en leidde tot inefficiëntie. De resultaten van de spreiding vielen tegen, de belofte van sociale stijging werd gebroken en de bevolking raakte gefrustreerd. Mensen voelen zich overvallen door processen als globalisering, migratie, Europese eenwording, urbanisatie en de diplomademocratie. Gedreven door gevoelens van wrok stemt men op partijen als SP en PVV. Niet voor niets pretenderen zij te doen wat de PvdA op deze plekken heeft beloofd. De frustratie neemt nog verder toe wanneer door krimp en vergrijzing allerlei voorzieningen verdwijnen en de levendigheid afneemt. Vervolgens rekent men op de overheid, die te hoge verwachtingen heeft gewekt. De beloften van gelijkheid, maakbaarheid, sociale stijging en spreiding waren echter niet realistisch en veroorzaken nu het protest. Waar elders in de wereld ambitieuze mensen, rijk en arm, naar de steden trekken, ontstaat er in Nederland gemopper en stagnatie en verwacht men voor elke verandering 'compensatie'. Terwijl het ook anders had kunnen lopen. Met een meer dynamische en emanciperende arbeidsmarkt, een actiever sociaal stelsel en minder beloften, hadden mogelijk duizenden ontslagen mensen een nieuw leven kunnen beginnen in de Randstad. Wie weet kende Amsterdam dan naast Chinatown ook wel een 'Limbotown'. En stonden er in Heerlen nu blinkende migrantenvilla's, zoals we die ook in Marokkaanse dorpen zien, in plaats van verpauperde WAO wijken waar men mopperend de verandering gadeslaat.

Jaloezie

Tegenover de krimp staan ook gebieden waar groei plaatsvindt. De vooruitgang manifesteert zich vooral rond Amsterdam en Utrecht, dé brandpunten van kennis, innovatief ondernemerschap, tolerantie,

rand

handelsgeest, nieuwsgierigheid en kosmopolitisme. Er loopt een 'green belt' van Alkmaar naar Nijmegen, een groen woongebied met succesvolle steden en veel GroenLinks stemmers. VVD en D66 doen het hier eveneens goed. Ook minder welvarende lager opgeleide mensen stemmen in dergelijke steden eerder optimistisch progressief dan in stagnerende gebieden. Het is de hoop versus de angst. Ofwel: mensen kunnen beter in een groeigebied wonen. In een gebied met een hoge dichtheid en een sterke functiemix is de sociale mobiliteit groter. Er zijn meer kansen qua werk, ondernemerschap en intellectuele ontwikkeling en men is weerbaarder bij verandering. Voor laagopgeleiden is er altijd wel weer nieuw werk in de diensteneconomie, terwijl zij in de periferie afhankelijk waren van één baan voor het leven, die verdween. Een sterke Randstad kan bovendien de concurrentie aan in een wereld waarin het steeds meer draait om megasteden en stedelijke regio's. Nederland zal zich dan ook moeten richten op metropoolvorming, waarbij Amsterdam met kop en schouders boven de rest uitsteekt en het centrum is van een bloeiende stedelijke regio. Dit zal leiden tot jaloezie elders. Zo zien we dat de rest van het land weinig geneigd is nog een cent te betalen voor het debacle van de Noord-Zuidlijn, terwijl die lijn wel naar die ene vierkante kilometer loopt (de Zuidas) waar ons nationale geld wordt verdient. Juist in de groeigebieden moet geïnvesteerd worden om de groei goed te faciliteren, zoals ook Maarten van Poelgeest, GroenLinkswethouder in Amsterdam, eerder in *De Helling* betoogde. Het is ook van belang te investeren in de randgebieden bij steden en ze bij de groei-as te betrekken. Voorkomen moet worden dat ze verder afglijden. Regel dus snel een metro naar Almere, liever dan een buurtbus naar het leeglopende Groningse Ganzedijk. Ontwikkel kwaliteit en bereikbaarheid, zodat mensen niet weer verder trekken. Want er tekent zich al weer een nieuwe ring van suburbs af, die de probleemwijken van de toekomst zullen worden. Dan gaat het om plaatsen als Kampen, Tiel, Geldermalsen en Nijkerk.

Kwaliteit

Een nieuwe ronde van spreiding en investeringen in de krimpgebieden moet al helemaal voorkomen worden. Dat zal alleen maar leiden tot nieuwe krimp en teleurstelling in de toekomst en verzwakt het land.

Winkelcentrum Kuilsburg in Delfzijl-Noord. Foto: Kees van de Veen / HH

Het is bouwen voor de leegstand. Binnen de regio's moet men zich slechts richten op de meest dynamische, aantrekkelijke en bereikbare stad. Groningen, Breda en Maastricht kunnen nog wel groeien.

Laat groei plaatsvinden op de meest logische plek, niet om ergens tegen beter weten in werkgelegenheid te brengen. Veel perifere steden zijn er ook niet mooier op geworden in hun drang naar vooruitgang. Elke keer verzint een stad als Den Helder weer een nieuw prestigeproject om zichzelf 'op de kaart te zetten', en elke keer wordt men teleurgesteld, want het zit er gewoon niet in. Intussen raakt de bevolking steeds gefrustreerder. Ook hier scoorde de PVV en werd TON tweede partij in de raad. Veel beter zou zijn zich te richten op kleinschalige kwaliteit. Breek flats af, bouw streekgebonden huizen terug en benut de mooie locatie. Beperkte investeringen in krimpgebieden moeten zich slechts richten op kwalitatieve afbouw, niet meer op groei. Nu concurreren gemeenten elkaar nog kapot. Overal wil men 'randstedelingen' trekken; alsof het gaat om een onuitputtelijke stroom mensen uit een poel van verderf. Tekenend is de mislukte 'Blauwe Stad' in Oost-Groningen. Waarom zou je aan een

kunstmatig meer in de Groningse klei gaan zitten, als op een kwartier fietsen van het Amsterdamse centraal station het mooiste authentieke waterland van Nederland ligt? Nederland moet de Randstad en dan vooral Amsterdam op waarde schatten en durven te versterken, ook als dat ten koste gaat van de rest. Met kwalitatieve verdichting, verbeteringen in de infrastructuur en een mobiele arbeidsmarkt. Met een veelzijdig cultureel leven en grote diversiteit aan woonmilieu's. Kies voor een mooie, duurzame, dynamische en groene metropool. Dat is veel beter dan investeren in de krimp, want elke nieuwbouw in de periferie zal leiden tot nieuwe gekrompen steden met bekrompen proteststemmers.

=

Paul Kuypers: “Krimp

Krimp is een zegen, want het doorbreekt het vooruitgangdenken in het bestuur. Linkse politici zouden veel meer moeten nadenken over een nieuwe bestuursfilosofie. Paul Kuypers pleit voor meer passiviteit.

Met de aanleg van een camping, golfbaan, hotel en jachthaven gaat de gemeente Hulst op Zeeuws-Vlaanderen de bevolkingskrimp te lijf. Het past allemaal in het nieuwe stedenbouwkundige totaalplan, uitgevoerd door projectbureau 'Perkpolder', dat in zijn eerste nieuwsbrief uit 2010 spreekt van “revitalisering in tijden van krimp en vergrijzing”.

De jurist Paul Kuypers, afkomstig uit een naburig dorp en een leven lang actief in alle mogelijke bestuurlijke omgevingen, moet er niets van hebben. Het is wat hem betreft kenmerkend voor een bestuurscultuur waarin alles draait om expansie.

“Een project zoals Perkpolder zou twintig jaar geleden met andere woorden zijn verkocht. Nu spreekt men van krimp omdat dat nu in de politiek aan de orde is, maar de drang om dit soort megalomane projecten op te zetten hangt niet speciaal samen met krimp. Die is ingebakken in de huidige bestuurscultuur, waarvan de wortels terugreiken tot het begin van de moderniteit.”

Bestaansgrond

Volgens Kuypers is bevolkingskrimp helemaal geen probleem: Zeeuws-Vlaanderen heeft er van oudsher mee te maken. Mensen die hebben gestudeerd trekken weg. Hijzelf deed dat ook. Mede daardoor bleef het gebied schoon, rustig en aantrekkelijk. In de vakanties komen de mensen terug om te genieten. Dat er minder voorzieningen zijn neem je dan graag op de koop toe, vindt Kuypers: “Er is niets mis met een scherpe scheiding tussen stad en platteland.” De nieuwe plannen zijn hem een doorn in het oog: “De prachtige polders en de ongerepte Schelde worden erdoor verstoord. Er komen vakantiewoningen die totaal niet in het landschap passen. Veel oude arbeiderswoningen zijn al omgebouwd tot recreatiewoningen en staan leeg, omdat die Schelde blijkbaar toch niet zo interessant is. Veel mensen gaan liever in het Zuiden zitten.”

De plaatselijke bevolking schiet volgens Kuypers weinig op met de antikrimpmaatregelen: ze verstoren hun rust en brengen nauwelijks nieuwe werkgelegenheid. Projectontwikkelaars en de gemeente echter des te meer. Die laatste wil met projecten als Perkpolder de identiteit versterken; door het samenvoegen van veel kleine gemeentes is men die veelal kwijt. Kuypers: “samenvoegen gebeurt meestal met het argument dat daarmee de kwaliteit van bestuur wordt verhoogd. De nieuwe ambtenaren zijn in vergelijking met de oude dorpsambtenaar beter in staat de regelingen te interpreteren

en toe te passen en op niveau met provincie- en rijksambtenaren te praten. Maar dat niveau is abstracter en afstandelijker en heeft weinig te maken met wat er ter plaatse speelt. Er wordt met een technocratische blik bestuurd door ambtenaren die geen binding hebben met het gebied, omdat ze van elders komen. Ze zijn hoger opgeleid, maar daardoor ook ambitieuzer. Met het netjes houden van de slootkant en het dorp zijn ze niet tevreden. Dus gaan ze projecten ontwikkelen, sluiten ze coalities met allerlei bedrijven enz. Daarvoor word je in de bestuurlijke wereld beloond met status. Het ontwikkelen van zoiets als Perkpolder vinden ze dus fantastisch. Het opzetten van projecten is hun bestaansgrond. Als inwoners protesteren, worden ze weggezet als achterlijk. Er wordt altijd wel een argument gevonden om de plannen door te zetten. Het argument dat het gebied leegloopt is een voor de hand liggend argument en dat wordt dan ook gemakkelijk gebruikt.”

Blijf klein

Kuypers spreekt met weemoed over de eenvoud van het kleine dorp, waar de burgemeester zich bezighoudt met kleine dingen zonder de mensen megaplannen op te dringen. Van het verwijt van nostalgie wil hij niet weten, want hij erkent dat het democratisch proces in kleine gemeentes ook niet altijd even best functioneert. Maar op de kleine schaal van een dorp zie je veel beter wat nodig is en wat overbodig.

In vrijwel alle rapporten over bevolkingskrimp staat echter de aanbeveling dat er meer moet worden samengewerkt op regionaal niveau, omdat iedereen elkaar anders beconcurrereert en langs elkaar heen werkt. Op zichzelf een logische gedachte, vindt ook Paul Kuypers, maar in de praktijk werkt het volgens hem anders: “Gemeentes willen best meepraten met een regionale stuurgroep, maar intussen gaan ze door met hun eigen plannen. Dus je maakt de zaken ontzettend ingewikkeld en brengt er allerlei structuren in die in de bedrijftheorie bruikbaar zijn, maar die helemaal op dat bestuurlijke proces zelf gericht zijn en nauwelijks rekening houden met de eigenheden van een dorp. Je kunt op dit niveau ook niet aankomen met een sloot die anders moet lopen of een overstroominkje ergens, dus je krijgt grote, gestandaardiseerde voorzieningen. De bomen die geplant worden komen bijvoorbeeld helemaal niet uit de streek. Waarom laat je niet gewoon groeien wat er vanzelf groeit?! Maar de knotwilgen en populieren worden gerooid

is een zegen”

de Helling
15
zomer 2010

en dan komen er andere bomen en dan doen die bomen het niet en dan komen er drie jaar later weer andere bomen, dure bomen van elders. Het is allemaal overbodige en in feite storende activiteit. Maar de nieuwe ‘ecologische’ ambtenaar wil zich bewijzen en volgt daarbij concepten die voortkomen uit bestuurskundige en bedrijfsmatige uitgangspunten die te maken hebben met management, organisatie en goede logistiek, allemaal grote woorden die maar heel weinig te maken hebben met hoe alles ter plaatse bloeit en groeit en hoe mensen leven.”

Wees passief

In een dergelijke bestuurscultuur is krimp iets onverdraaglijks. Daarom wordt het vaak als vooruitgang gepresenteerd. ‘Krimp als kans’ is de titel van menig lokaal rapport. De fixatie op groei en expansie heeft volgens Kuypers te maken met een opvatting van besturen zoals die zich breed in Europa ontwikkeld heeft. Hij grijpt terug op een essay

van de Franse denker Foucault over ‘gouvernementalité’. Daarin beschrijft deze hoe in de zeventiende eeuw de soeverein verdween, de ‘heer’ die in een bepaald gebied ‘de boel bij elkaar hield’ en zorgde dat zijn burgers zich netjes gedroegen. In plaats daarvan komt een model dat gericht is op de ‘soucïe des citoyens’, het welzijn van de bevolking. Volgens Kuypers is de bestuurstechnologie steeds zwaarder gaan wegen: “besturen heeft een eigen rationaliteit, die te maken heeft met doelen, ambities, technologie, logistieke overwegingen. Besturen betekent: constateren dat er leegloop is, dat er werkloosheid dreigt, en vervolgens iets doen, want het algemeen belang moet worden gediend. Maar de discussie over de vraag of je wel wat moet doen en hoe dit soort activiteiten passen in een omgeving, wat de betekenis ervan kan zijn en voor wie: die discussie wordt niet gevoerd.”

Kuypers voelt zich meer thuis bij een filosoof als Cornelis Verhoeven, die in een filo-

sofie van de arbeid zijn verbazing uitspreekt over het feit dat we werken beschouwen als meer dan ‘ bezig zijn, een bezigheid hebben, en de ledigheid, de verveling en de waanzin ontvluchten’ en dat we het niet voldoende vinden om ideeën te bedenken, maar dat ze ook helemaal moeten worden uitgevoerd en dat we de halve wereld veranderen om ze daadwerkelijk uit te voeren. Wat Kuypers betreft wordt er veel te weinig nagedacht over de kwaliteit van passiviteit. Ook de Franse filosoof Michel Serres verzet zich tegen de tomeloze dadendrang. Volgens Serres is het handelend subject in onze cultuur dermate centraal komen te staan dat het passieve object er eigenlijk niet meer toe doet en alleen nog een instrumentele functie heeft. Uit ondermeer de financiële crisis en de landbouwcrisis blijkt hoezeer de materie ondergeschikt gemaakt is aan het handelen van mensen: commercieel, politiek en productief. En dat geldt ook voor het bestuur: het bestuurlijke subject en de rationaliteit

die daarbij hoort is bepalend voor het beleid. Kuypers: "in de lijn van Serres moeten we de wereld omkeren, het zwaartepunt niet langer bij het subject leggen, maar bij het object, de aarde, de natuur, het leven. We hebben de eigenheid en eigen kwaliteit van de natuur en van objecten verwaarloosd. En dat is geen pleidooi om terug te gaan naar het verleden, maar om de gewichten te verleggen."

Wees politiek

De reden waarom er te weinig wordt nagedacht over de zin van alle bestuurlijke dadendrang, ligt volgens Kuypers in de scheiding van politiek en bestuur. Volkomen onterecht, vindt hij, want "besturen gaat over het ordenen van mensen en dingen en dat is het meest politieke wat er is." In plaats dat er op politieke wijze over bestuur wordt gesproken, wordt er steeds meer op een bestuurlijke manier naar de politiek gekeken, constateert hij: politieke programma's worden geschreven vanuit bestuurlijke overwegingen en opvattingen, die niet ter discussie worden gesteld. Zo is GroenLinks voorstander van het verdwijnen van bepaalde provincies en het samen laten vallen van provincies en waterschappen. Kuypers: "Waar is dat nou op gebaseerd? Inderdaad, de provincies zijn allemaal gigantisch gegroeid. Maar of je er nu duizend ambtenaren bij zet of afhaalt: de werkwijze zelf verander je daarmee niet: het praten en produceren van stukken gaat gewoon door. Alles zou nu ingewikkelder zijn dan vroeger, maar dat is maar heel betrekkelijk. De provincie heeft heel veel taken naar zich toe getrokken en dat gaat niet over objectieve noden of urgenties in de maatschappij, maar dat is de vermenigvuldiging van het bestuurlijk apparaat. De oplossing is niet gelegen in het samenvoegen van de waterschappen met de provincies, want dan kun je er op rekenen dat over vijf jaar de boel overstroomt omdat er in de provincie alleen maar gepraat wordt over de vraag of er overstromingen kunnen komen, welke indicaties er zijn en welke wetenschappelijke onderzoeken er uitgevoerd moeten worden om dat tegen te gaan. Wat je moet doen is dat proces van verbestuurlijking aan de orde stellen en je afvragen waarom dat gebeurt. Maar dat is ingrijpend, want dan moet je ook gaan kijken wat die indicatiestellers doen en wat de milieumensen doen die bij de provincie overal rondlopen en ik voorspel je, als je dat echt goed doet, dan kun je daar zeker interessante resultaten mee boeken, maar je krijgt ook met iedereen en alles

ontzettende ruzie. Het is dus veel gemakkelijker om te roepen: voeg die provincies en die waterschappen maar bij elkaar. En dan kun je uit laten rekenen wat dat oplevert en het Centraal Planbureau doet dat ook keurig als je dat vraagt. Maar je kunt er vergif op innemen dat niets van dat alles gebeuren zal. Want wie kan het afdwingen? Het heeft dus geen zin om zomaar zoiets te roepen. Het levert niets op. We roepen al vijfendertig jaar dat het ambtelijk apparaat kleiner moet, we gebruiken al jarenlang percentages van zoveel moet eraf. Maar intussen verschuift dat ambtelijk apparaat alleen van de ene plek naar de andere."

Denk na en lees

"Als je niet met een andere bestuursfilosofie komt, gebeurt er niets. Daar moet je dus over praten. Maar dat vindt iedereen al snel te theoretisch. Als je de vermenigvuldiging van apparaat en thematiek wilt doorbreken, zul je echter bereid moeten zijn om die discussie te voeren. En dat is een politieke discussie. We moeten de vraag naar de politieke substantie van besturen gaan stellen. Dat doet ook GroenLinks veel te weinig." De partij afficheert zich nu als een partij die klaar is om te regeren, mede door de bestuurservaring die de afgelopen jaren is opgedaan in gemeentes en provincies. De GroenLinks politici doen het daar goed: in de praktijk omarmt GroenLinks dus de huidige bestuurscultuur. Wanneer je op zo'n moment kritiek levert op de bestuurscultuur, ondermijnt je feitelijk je eigen succes. De macht zoeken en tegelijkertijd de macht kritiseren levert een onmogelijke spagaat op. "GroenLinks kiest op dit moment voor het bestuur en wordt daarmee gewoon de sectie links van de Partij van de Arbeid. Een partij als de PSP kritiseerde de politieke cultuur wel en het was daarom onvoorstelbaar dat die ooit in het bestuur van de staat der Nederlanden zouden gaan zitten. Ik ben verbijsterd als ik hoor dat Maarten van Poelgeest zich bezig houdt met die Zuidas: dan denk ik hoe kan je als een partij als GroenLinks met het kapitaal.... dat verlies je altijd, daar kom je niet aan te pas. Wat ik interessant zou vinden is dat je de mechanismen van de financiële wereld eens grondig onderzoekt. Als je echt linkse politiek wilt bedrijven moet je erachter zien te komen wat er aan de hand is, wat er werkelijk speelt. En goed nadenken wat je kan doen. Maar politici staan steeds verder af van wat daadwerkelijk gebeurt."

Paul Kuypers constateert dat er een diepe kloof is ontstaan tussen inhoud en vorm,

tussen bestuur en de zaken zelf. Herman Tjeenk Willink sprak bij de presentatie van het jaarverslag van de Raad van State over de afstand tussen beleid en uitvoering. Kuypers: "Die afstand is er, maar dat is niet het probleem. Het kwaad schuilt in de voorstellingen die politiek en bestuur zich van de werkelijkheid maken, in wat zij als de materie van het bestuurlijk en politiek handelen beschouwen. Het gaat hier om ingewikkelde processen, waarin verschuivingen, modelleringen, reducties optreden, die zoals Foucault het uitdrukt 'voorschrijvende werking hebben voor wat moet worden gedaan en coderende werkingen voor wat moet worden geweten'. Die processen werken zowel naar binnen (in het politiek-bestuurlijke systeem) als naar buiten (in de praktijken van wat wordt aangeduid als de uitvoering). De blindheid voor die werkingen, het onvermogen om ze in een symbolisch kader te plaatsen, is het grootste tekort van de politiek en is de oorzaak van een voortdurend repeterend en dwangmatig handelen."

"Het is geen kwade wil. Mensen gaan de politiek in omdat ze de wereld beter willen maken, maar ze komen vervolgens in een bepaalde opvatting van besturen terecht die hen verwijderd van wat er werkelijk speelt. GroenLinks bestuurders zouden eens samen Foucault moeten gaan lezen, of de heden-daagse filosoof Rancière, die veel nadenkt over emancipatie en politiek. De linkse beweging is ontstaan omdat arbeiders 's nachts boeken lezen, maar nu lezen politici nauwelijks meer. Als een bestuurder romans leest en filosofie en niet alleen beleidsstukken en rapporten, wordt hij scheef aangekeken. De horizon wordt daardoor enorm versmald."

=

Literatuur

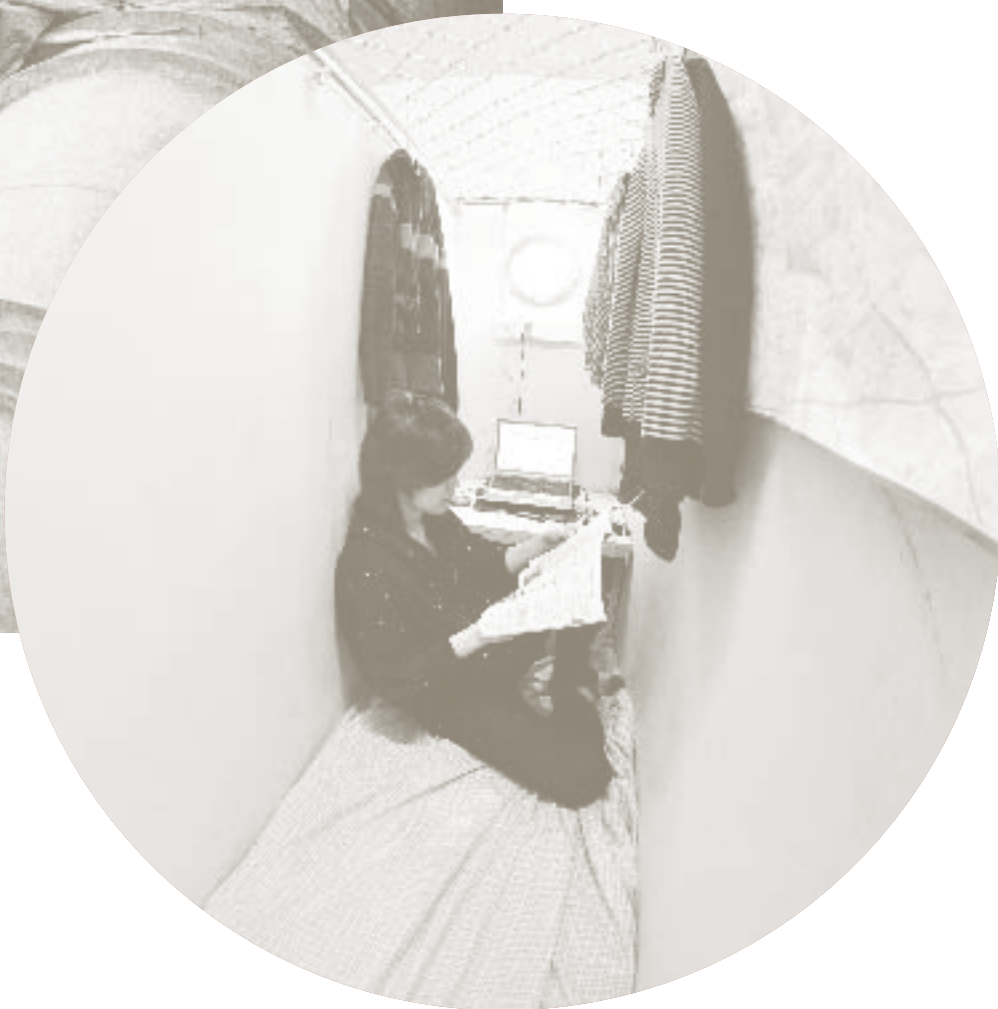
- M. Foucault, 'La gouvernementalité' (1978), *Dits et Ecrits III*, Paris 1994, 635-656.
- J. Rancière, *Grensgangers tussen disciplines. Over Jacques Rancière*, Valiz, Amsterdam 2009.
- J. Rancière, *Het esthetische denken*, Valiz, Amsterdam 2009.
- M. Serres, *Temps des crises*, Editions le Pommier, Paris 2009.

India, Mumbai (Bombay)
Grote waterpijpen doorkruisen een sloppenwijk en voorzien de rijkere delen van de stad van water.
Foto: Henk Braam/HH

China, Beijing
Een privé-appartement van 2 m² voor jongeren zoals Wen jiao. Ze is op zoek naar een baan als zangeres.
Foto: Stefanie Yang

meer stad &

De Rotterdamse landschapsarchitect Adriaan Geuze en de Amsterdamse wethouder Maarten van Poelgeest ontmoeten elkaar voor een gesprek over ruimtelijke ordening en bevolkingskrimp.

“Godzijdank.” Nog voor de eerste vraag gesteld is, interrumpeert Adriaan Geuze met een luide verzuchting. Dat gebeurt bij de inleidende woorden: ‘Nederland krijgt te maken met bevolkingskrimp’. Geuze grijpt meteen de kans om zijn hoofdpunt te maken, iets wat hem enorm dwars zit en wat hij overal verkondigt. Nederland heeft een planningstraditie waarbij grote werken ontstaan vanuit een lange termijn visie op de koppeling van economie en ruimtelijke ordening. Maar ergens in de jaren zestig en zeventig is die traditie afgebroken. “In plaats van de ruimte ontwikkelen op basis van nationale afspraken – we willen dit of dat bereiken – worden er kaders gesteld in de vorm van procedures. Als een plan voldoet aan lokale winstgevendheid, aan de milieu-effectrapportage et cetera dan mag het er komen. Dat is technocratisch; de ruimtelijke ordening staat niet meer in dienst van de samenleving maar van lokale belangen.” Het gevolg is dat iedereen overal bouwt. Geuze: “De grens tussen stad en platteland is verdwenen. Het open landschap verdwijnt. Ik hoop dat de krimp helpt die trend te keren. Zo, dat moest ik eerst even kwijt.”

Adriaan Geuze is een veel geprezen landschapsarchitect en oprichter van het ontwerp bureau West8 in Rotterdam, met kantoren in New York, Toronto en Brussel. In Nederland is het bureau onder meer verantwoordelijk voor het Schouwburgplein in Rotterdam en de woonwijk Borneo-Sporenburg in Amsterdam. In New York won West8 onlangs de competitie voor de inrichting van Governor’s Island, vlak onder Manhattan. Geuze (49 jaar), die opgroeide in de polders onder de rook van Rotterdam, plaatst de visie van zijn bureau in de traditie van het Nederlandse denken over ‘het scheppen van landschap voor nut en noodzaak’. Daarom gaat de inrichting van Nederland hem aan het hart.

Over de gevolgen van bevolkingskrimp gaat Geuze in gesprek met Maarten van Poelgeest, de herbenaemde GroenLinks-wethouder van Amsterdam, voor onder andere ruimtelijke ordening. Van Poelgeest zoekt plek voor nieuwe woningen en bedrijvigheid. Hij is verantwoordelijk voor de ontwikkeling van IJburg en de Zuidas. De locatie voor het gesprek is het Hilton hotel op Schiphol, omdat Geuze onderweg is naar Londen waar hij voor een *sir* een tuin gaat ontwerpen. Geuze versus Van

Poelgeest is Rotterdam versus Amsterdam, is landschap tegenover stad.

Tegenstelling

Van Poelgeest: “De bevolkingskrimp die zich nu voordoet in de noordelijke en zuidelijke regio’s gaat doorzetten. Dat zorgt voor maatschappelijke fricties. Voorzieningen verdwijnen. Huizenprijzen kelderen. Het gevaar is dat regio’s en daarbinnen de dorpen gaan proberen uit alle macht die krimp tegen te werken. Dat zou verspilling zijn. De krimp is een gegeven, we moeten daarop inspelen en ons afvragen welke andere kwaliteit we die regio’s kunnen bieden. Anderzijds zal er bevolkingsgroei zijn in de steden, met name in de noordelijke Randstad. Daar zal nog flink gebouwd moeten worden. Mijn zorg is dat al het Rijksgeld straks naar de regio gaat als compensatie voor die krimp. Dan is er geen geld voor de steden en zal er gekozen worden voor de goedkoopste oplossing: een volgende ronde VINEX-wijken in een nieuwe schil van Amersfoort naar Harderwijk. Hoe dan ook zal de krimp de tegenstelling tussen stad en regio aanscherpen.”

Geuze: “Die tegenstelling bestaat al veel langer, maar wordt keer op keer weggemoffeld en afgekocht. Zie het Grotestedenbeleid, dat begint met vier steden, dan worden het er vijftien en vervolgens 27 en blijkt heel Nederland opeens een grote stad. De Zuidas wordt ten onrechte armetierig bedeed, omdat iedereen in dit land zijn deel moet hebben.” Van Poelgeest: “Jij vindt de krimp een zegen?”

Geuze: “Ja. Nederland is een van de dichtstbevolkte gebieden van de wereld. De zeventien miljoen inwoners hebben we verspreid over het hele land. Eigenlijk is er geen platteland meer over. Alles is stad. Het is bezopen. Groningen, Zeeland en Zuid-Limburg hebben al decennialang te maken met krimp. In plaats dat we zeggen dat dat aangename, perifere gebieden kunnen zijn, is die krimp tegengegaan en de groei daar gestimuleerd tot in het kwadraat: Dow Chemicals in Terneuzen, een bedrijventerrein in Heerenvveen. Dan wordt er gesproken over de hoge werkloosheid in Oost-Groningen, maar dat gaat absoluut gezien om een paar duizend mensen, terwijl er in de grote steden een veelvoud werkloos is. Met zoveel mensen op een kluitje zijn er lege ruimtes nodig. Mensen

meer land

moeten kunnen ontsnappen aan de gekte van de stad zodat ze elkaar niet gaan doodslaan. Plekken waar tarwe wordt verbouwd. In New York ben je met twee uur in de leegte, worden de koeien gemolken. Daarom is de bevolkingskrimp een zegen, omdat we nu zien dat het niet anders kan. Friesland wordt het gebied waar je kan zeilen, waar het leven relaxed is. Natuurlijk, minder mensen betekent minder voorzieningen. Dat is misschien vervelend voor de Friezen, maar fijn voor de Nederlandse samenleving als geheel. Natuurlijk is het pijnlijk. Het Rijk moet zorgen voor een begeleidde krimp. Maar wel krimpen.” “Hou op over een treinlijn van Drachten naar Leeuwarden. Sowieso geen infrastructuur meer aanleggen. Het Rijk moet daarop toezien. Nu moet Zeeuws-Vlaanderen weer in de vaart der volkeren op gestoten worden. *Waterdunen* bij Breskens, waarbij land onder water wordt gezet om het gebied aantrekkelijk te maken ten behoeve van werkgelegenheid. Dat is het verramsjen van het prachtige polderlandschap van Zeeland om een dorp als Breskens overleefd te houden.”

Regisseur

Poelgeest: “Bedoel je te zeggen: zoals het is moet het blijven? Hoe wil je daarop sturen? Het Rijk heeft zichzelf gecastreerd met de Nota Ruimte [uit 2006, waarin het kabinet haar visie op de ruimtelijke inrichting vastlegde; red.]. Daarin is alles uit handen gegeven aan gemeenten. Elke overkoepelende opvatting over ruimtelijke ordening is nu vrijblijvend.”

Geuze: “Dat is heel tragisch.” Hij heeft de verkiezingsprogramma’s er op na gelezen en werd daar niet heel blij van. Op een enkel lichtpuntje na. Geuze: “Groenlinks introduceert in haar programma een centrale regisseur voor de ruimtelijke ordening van Nederland. Onduidelijk is overigens welke bevoegdheden die functie krijgt en wat GroenLinks hier precies mee wil.” Van Poelgeest kijkt verbaasd, van die regisseur hoort hij voor het eerst. Maar hij is een grote voorstander van sturing door het Rijk. “Gemeentes zijn onbetrouwbaar. Dat zeg ik ook over mijn eigen stad. Er zijn op lokaal niveau allerlei krachten, zoals projectontwikkelaars, die moeilijk te weerstaan zijn. Die kopen grond en oefenen druk uit op bestuurders die grond te bebouwen. Mijn oproep aan het rijk is: houdt ons tegen.”

Geuze laat weten dat zijn kritiek zich niet alleen op gemeenten richt. “Provincies en clubs als Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer komen met allerlei eigen kleine plannetjes en projecten. De vraag waarom het land zo lelijk wordt, moet je ook aan hen stellen. Al die kleine stukjes land waar dan iets heel bijzonders moet komen terwijl het landschap als geheel verwoest wordt.”

Van Poelgeest: “Is Rijkssturing wel voldoende garantie? In de jaren vijftig werd de ruimtelijke ordening zeer centraal gestuurd en werd er van alles overal neer geplemt. Hoe zorg je dat dit wel goed gaat?”

Geuze: “De Angel-Saksische landen hebben een traditie van vrijheid én duidelijke spelregels. Die regels zijn heel simpel, soms niet meer dan lijnen: aan de ene kant mag dit en aan andere kant mag dat niet. En die regels staan vast, die verander je niet. Op die manier heeft Londen een groene schil om de stad weten te behouden.” “In Nederland hebben we een Rijnlandse cultuur waar altijd alles onderhandelbaar is.” Richt zich tot Van Poelgeest. “Jij wilt bouwen in het IJ, dan loop je tegen een zeldzame driehoeksmossel aan, daar onderhandel je over, je betaalt 23 miljoen euro en je kan aan de slag.”

“Nationaal moet we een aantal doelen stellen: als land moet je een economische bestaansbasis hebben, er moet werk zijn en het moet er prettig wonen en toevoegen zijn. Dat laatste wordt steeds minder in Nederland. Bij dergelijke doelen hoort dat je flink investeert in een metropool waarmee je als land internationaal concurrerend bent. En daaraan koppel je keuzes over het gebruik en de inrichting van water, land en natuur.”

De tegenwerping dat Nederland misschien te klein is om naast een metropool ook nog leeg platteland te hebben en dat je daarvoor misschien over de grenzen moet kijken, wuift Geuze weg. “Ik ben Nederlander. Ik neem Nederland als uitgangspunt. Natuurlijk is het metropoolgebied groter dan de Randstad. Dat loopt door tot Eindhoven, Nijmegen, Deventer en Meppel. En ook Groningen en Maastricht horen er nog bij. In deze metropool wonen tien miljoen mensen, en hier moet de groei plaatsvinden. Elders niet meer.”

Van Poelgeest: “Binnen die metropool heb je ook gebieden van krimp, zoals Rotterdam.”

Geuze: “Rotterdam is bezig af te glijden

naar de status van Detroit [waar faillissement van de autoindustrie voor werkloosheid, armoede en leegloop zorgt; red.]. Dat kunnen we ons als samenleving niet permitteren. Er moet fors geïnvesteerd worden om dat te voorkomen. De kop van Zuid is het aangrijpingspunt, daar willen mensen bijhoren. Startend ondernemerschap is ook iets dat bij die stad hoort.”

Eilanden

Betekent een nationale visie ook het voorkomen dat Amsterdam en Rotterdam gaan concurreren? Geuze: “Er is veel te veel geld gegaan naar de aanleg van havens in Amsterdam-West. Inclusief de tweede Coentunnel en de vergroting van de Zeesluis bij IJmuiden. De spelregels moeten vastleggen dat we dat niet willen in Nederland.”

De wethouder van Amsterdam vindt de investering in de havens en de tweede Coen geen verspilling. Niettemin vindt hij dat het Rijk niet elk verzoek voor investering in de lokale economie moet honoreren. Ook niet elke wens op woongebied. Maar Van Poelgeest wil zijn stad toch aanprijzen. “De trend in woninggebruik van meer vierkante meters per persoon gaat nog steeds door. In de stad is dat echt minder. Amsterdam bouwt in de hoogste dichtheden. Dat kan omdat mensen daar willen wonen om andere redenen. Amsterdam kan honderdduizend extra mensen herbergen binnen de huidige contouren.” Dat je daarmee misschien de broodnodige groei voor de neus van Rotterdam wegkaapt, wijst Van Poelgeest af. “Het Rijk moet niet gaan verdelen: jij wat en jij wat. Wel opleggen dat de groei moet plaatsvinden in de stad en geen nieuwe Vinex uitrollen.”

Geuze: “Het hele gebied Rotterdam-Gouda-Zoetermeer wordt aan elkaar gebouwd. De RijnGouwewijk trekt straks bebouwing aan en dat betekent dat het dichtgroeien van het Groene Hart aan die zuidkant gefaciliteerd wordt. En dan heb je onder Rotterdam ook nog Barendrecht, Rhoon en Spijkenisse. Wat ontstaat daar voor een stad? Die is veel en veel te veel uitgedijd. Dat is een autostad. Dat wordt een soort Los Angeles.”

Van Poelgeest: “Daarom moet je als Rijk sommige dingen verbieden.”

Geuze: “Het gaat om de nuances. De ruimtelijke orderingsagenda moet op nationale schaal enkele regels en concrete opgaves hebben op gebied van mobiliteit, wonen,

20 meer stad & meer land

duurzame landbouw enzovoort: de rest mag lokaal worden ingevuld.”

Welke opgaves zijn dat wat hem betreft? Geuze: “Ze zijn deels al langsgekomen. De A2-corridor Amsterdam-Utrecht dynamiseren ten behoeve van bedrijvigheid en wonen. Daarbij hoort ook investeren in de Zuidas.” Van Poelgeest vult aan: “Maar niet de A2 over de hele lengte volbouwen! Alleen binnen de bestaande stedelijke gebieden.”

Geuze: “Precies. Een andere opgave is het voorkomen dat Rotterdam afglijdt. Dat kan wethouder Schrijer niet alleen doen,

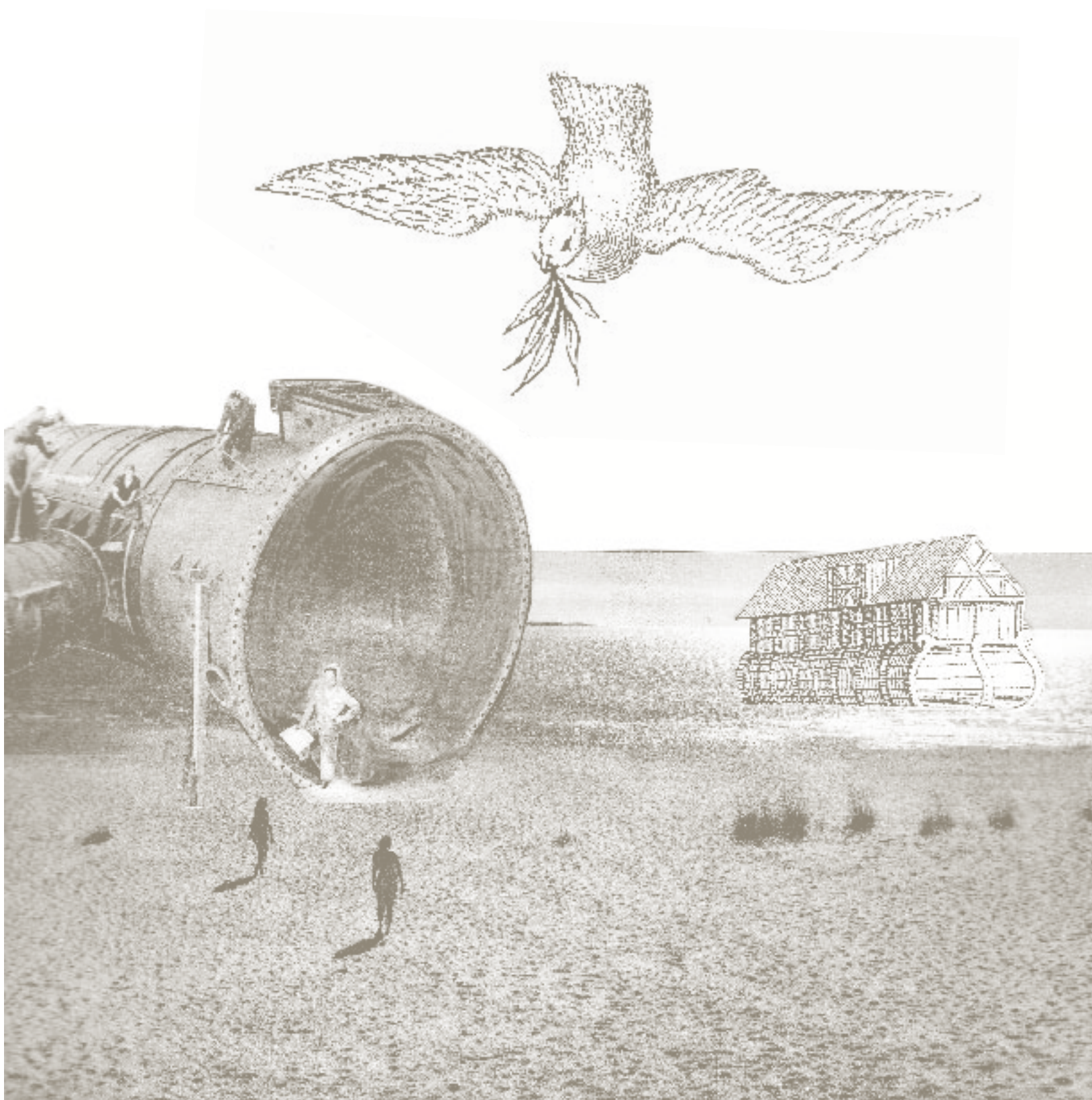
daar moet een Deltaplan voor komen. Dan natuurlijk de bescherming van het landschap ten dienste van water, natuur en duurzame landbouw. Om het Groene Hart moet een keiharde lijn en wat daarbinnen ligt moet op een hoger plan getild worden. Richt daarvoor een dienst op, die in het Groene Hart zit.”

Heeft Van Poelgeest ook een regel of opgave? Hij grinnikt: “De wet van Saris [oud-GroenLinks-wethouder van Amsterdam; red.]: er mag alleen gebouwd worden in dichtheden van minder dan vijf woningen per hectare of meer dan vijftig. Dat betekent alleen bouwen in stedelijke dan wel

landschapsvriendelijke dichtheden.” Geuze heeft nog een stokpaardje: “Nieuw land. Elke generatie Nederlanders verdient de aanwinst van nieuw land. Dat is onderdeel van onze traditie. Daar hebben we recht op. Zoals de Amerikanen hun *new frontier* hebben. Het is de hoogste tijd. Waar? In de Noordzee. Een reeks eilanden van België tot Texel. Een hele goede buffer tegen zeespiegelstijging.”

=

BEELD: HERKO VAN EERDEN

Kramp

Ontgroening, vergrijzing en bevolkingskrimp

Bevolkingskrimp leidt tot een tekort aan arbeidskrachten, terwijl er ook minder natuurlijke hulpbronnen zijn. Welke negatieve en positieve gevolgen zijn hiervan te verwachten?

Elke maand kijken we met angst en beven uit naar de nieuwste werkloosheidscijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Zal het werkloosheidspercentage oplopen tot 8,75% in 2010 zoals in de somberste voorspellingen van het Centraal Planbureau? Met dezelfde bevreesde gevoelens kijken we reikhalzend uit naar de nieuwste groeicijfers van het CBS. Wat is er het laatste kwartaal gebeurd met de economie, hoe staat het met de consumptie en trekt de export weer een beetje aan? De economie lijkt op dit moment langzaam weer uit het dal te klimmen, maar misschien wacht ons een dubbele dip. Met alle perikelen rondom Griekenland en andere Eurolanden blijft de economische situatie hoogst onzeker.

Wat we met deze focus op de korte termijn over het hoofd zien, is dat er in de toekomst grote veranderingen op het gebied van de arbeidsmarkt en economische groei op ons afkomen. Dat wil zeggen, vergrijzing (en ontgroening) leiden tot een verandering van de bevolkingspiramide die er voor zal zorgen dat de arbeidsmarkt geconfronteerd wordt met een permanent tekort aan arbeidskrachten. Daarnaast is de beschikbaarheid van veel natuurlijke hulpbronnen, niet in de laatste plaats fossiele brandstoffen, beperkt. Mogelijkerwijs worden we binnen afzienbare tijd geconfronteerd met de grenzen die de natuur stelt aan de snelheid waarmee ons bruto binnenlands-product kan groeien.

In dit artikel richten wij een vooruitziende blik op de lange termijn uitdagingen die ons staan te wachten op het gebied van ontgroening, vergrijzing en zelfs bevolkingskrimp. Het debat hierover wordt momenteel niet alleen overschaduwd door korte termijn perikelen, maar is ook te sterk gericht op de houdbaarheid van de overheidsfinanciën. Wij pleiten voor een breder perspectief op de veranderende bevolkingspiramide en de effecten daarvan. Enerzijds vragen wij om meer aandacht voor de negatieve economische gevolgen van bevolkingskrimp, specifiek voor de hoeveelheid duurzame groei die mogelijk is. Anderzijds constateren wij dat de huidige vergrijzingsdiscussie vooralsnog te stil is over mogelijke positieve effecten.

Onze belangrijkste beleidsaanbeveling is voor de rijksoverheid om de touwtjes in handen te nemen en de regie te gaan voeren over wat een lappendeken aan decentrale beleidsinitiatieven dreigt te worden. Krimpgemeenten ontwikkelen stuk voor stuk eigen beleid ten aanzien van krimp en dit dreigt uit te draaien op een *zero sum* spel tussen de verschillende gemeentes.

Scheef

Veranderingen in bevolkingscijfers zijn een resultaat van het gecombineerde effect van natuurlijke groei (aantal geboortes minus aantal sterftegevallen) en het migratiecijfer (immigratie minus emigratie). Een krimp van de bevolking kan verschillende oorzaken hebben. De meest voorkomende zijn lage geboortecijfers, grote emigratiestromen, ziekte en oorlog. Vóór de twintigste eeuw was bevolkingskrimp vooral het gevolg van ziekte, bijvoorbeeld de pest in veertiende eeuws Europa waarbij de bevolking met een derde kromp. Op dit moment is in de geïndustrialiseerde wereld vooral het lage geboortecijfer van invloed op de bevolkingscijfers (vrouwen krijgen later kinderen en minder).

De verwachting is dat de bevolking van de wereld als geheel de komende decennia blijft stijgen. De geïndustrialiseerde wereld zal echter worden geconfronteerd met vergrijzing, die in steeds grotere mate gepaard zal gaan met een afname van de bevolking in deze landen. Per saldo zal er een verschuiving van het aandeel in de wereldbevolking plaatsvinden van het Westen naar het Oosten, waardoor de bevolkingsdichtheid in de laatst genoemde gebieden zal toenemen, zowel relatief als absoluut. Daar komt bij dat het aandeel zestigplussers scherp zal toenemen, onder andere als gevolg van de stijgende levensverwachting. Met uitzondering van Afrika voltrekt deze trend zich wereldwijd. In Westerse landen is deze echter extra geprononceerd als gevolg van de babyboom van vlak na de Tweede Wereldoorlog. Alles bij elkaar leidt dit er toe dat een groeiend percentage van de bevolking zich in de niet-werkzame leeftijdscategorie bevindt. De verhouding tussen werkenden en niet-werkenden trekt daarbij helemaal scheef; wat er bij de ene categorie bijkomt, gaat er bij de andere categorie af.

over krimp

Gevolgen

De ontgroening/vergrijzing, en voor veel Europese landen zelfs krimp van de bevolking, heeft belangrijke gevolgen voor het sociale zekerheidsstelsel en de overheidsfinanciën. Met het toenemende beroep op zorg en ouderdagsvoorzieningen, dreigt het sociale zekerheidsstelsel uit haar voegen te barsten en wordt er een zware wissel getrokken op de overheidsfinanciën. De vraag die daarbij centraal gesteld wordt, is hoe deze lasten rechtvaardig verdeeld kunnen worden, vooral intergenerationeel, dat wil zeggen tussen jong en oud. De strijd hierover is al losgebarsten met ouderen die aanpassing van bijvoorbeeld de pensioenleeftijd zien als het afpakken van verworven rechten, terwijl jongeren het oneerlijk vinden dat zij moeten betalen voor privileges die zij zelf nooit zullen genieten.

De dreigende kosten van de vergrijzing en de kwestie van hoe deze te verdelen beslaan echter slechts een deel van de lange termijn economische effecten van de ontwikkeling van het bevolkingsaantal (positief of negatief). Kijken we iets dieper, dan kunnen we constateren dat door de geschiedenis van de mensheid heen, bevolkingsgroei niet alleen een belangrijk gevolg is geweest van economische groei maar ook een van de drijvende krachten daarachter. Meer dan driehonderd jaar geleden stelde William Petty (1682) na de grote brand die Londen verwoestte al vast dat de ontwikkeling van kennis en daarmee de mogelijkheden voor productiviteitsgroei, gebaat is bij grote aantallen: *As for arts of delight and ornament. They are best promoted by the Greatest number of emulators. And it is more likely that one ingenious curious man may rather be found out amongst 4,000,000 than 400 persons.*

Om te begrijpen hoe dit werkt, is het van belang te beseffen dat kennis niet-rivaal is. Deze non-rivaliteit betekent dat als je aan iemand kennis geeft, je deze kennis zelf nog steeds kunt gebruiken. Evenzo raakt kennis niet uitgeput door gebruik. Als iemand bepaalde kennis gebruikt heeft, kunnen andere mensen deze kennis ook nog steeds gebruiken. Dit wil niet zeggen dat kennis niet kan verouderen, dat mensen bepaalde kennis niet kunnen vergeten of dat bepaalde

kennis niet geheimgehouden kan worden of zelfs exclusief gemaakt kan worden, bijvoorbeeld via octrooien. Het punt is dat de aard van kennis fundamenteel anders is dan bijvoorbeeld een stoel waar je niet tegelijkertijd op kunt zitten, of grondstoffen zoals olie die wel op kunnen raken. Omdat kennis, eenmaal uitgevonden, (in principe) eindeloos toegepast kan worden, is er sprake van zogenaamde *increasing returns to scale* oftewel schaalvoordelen. Het maken van de eerste kopie van een nieuw computerprogramma kost heel veel tijd en geld. Voor volgende exemplaren hoeft de software echter niet opnieuw geschreven te worden maar kan deze eenvoudig gekopieerd worden. Toegepast op bevolkingsgrootte betekent dit dat als we met zeven miljard mensen zijn, dat dan iedere bewoner van de aarde kan profiteren van kennis ontwikkeld door maar liefst 6.999.999.999 andere mensen. Hoe kleiner de wereldbevolking, hoe minder kennis er gecreëerd wordt en des te geringer zijn de schaalvoordelen. Zo leidt bevolkingsafname tot lagere productiviteitsgroei. Productiviteitsgroei maakt het mogelijk dat de economie groeit terwijl er tegelijkertijd minder grondstoffen verbruikt worden en daarmee essentieel voor duurzame groei. Het groeieffect van bevolkingskrimp is dus veel ingrijpender dan de financieringskwesties die in de huidige vergrijzingsdiscussie zo prominent zijn. Het belang van het bediscussieren van zaken als de verhoging van de pensioenleeftijd of de gedeeltelijke fiscalisering van de AOW staat buiten kijf. Naast de verdeling van de taart, is er echter te weinig aandacht voor de grootte van de toekomstige taart.

Positieve gevolgen van krimp? Het bovenstaande doet het misschien niet vermoeden, maar vergrijzing/ontgroening kent wel degelijk ook potentiële positieve gevolgen. De belangrijkste kanttekening bij alle sombere geluiden is dat economische groei zeker niet zalmakend is. Juist als we in de buurt komen van de natuurlijke grenzen aan consumptie, zou bevolkingskrimp de kwaliteit van leven kunnen verhogen. Natuurlijke hulpbronnen raken minder snel uitgeput en per vierkante kilometer is er sprake van minder vervuiling. Daarnaast blijft natuur die eventueel opgeofferd zou worden voor meer bedrijventerreinen en woningbouw nu intact,

en hoeft bovendien met minder mensen gedeeld te worden. Datzelfde geldt voor overvolle wegen en andere infrastructuur.

Overheidsbeleid

Naast het bovenstaande pleidooi voor het verbreden van de huidige vergrijzingsdiscussie, is er natuurlijk nog concreet beleid. Tekenend voor het beperkte perspectief wordt er ten aanzien van beleid vooral gekeken naar opties die de kosten van de vergrijzing verlagen of helpen financieren, en verdwijnen de mogelijke grenzen aan de groei volledig uit het vizier. De twee meest genoemde opties zijn het verhogen van het geboortecijfer en immigratie.

Wat betreft de eerste optie moet men denken aan het aantrekkelijker maken van het krijgen van kinderen; meer kinderen nu betekent een fiscaal gunstigere verhouding tussen werkenden en niet-werkenden in de toekomst. Dit kan zeer direct door het subsidiëren van gezinnen met kinderen of het geven van belastingvoordelen. Men kan echter ook denken aan betere voorzieningen voor kinderopvang. Dit laatste heeft het additionele voordeel heeft dat het ouders (en daarbij vooral vrouwen) beter in staat stelt om zorg voor kinderen te combineren met betaalde arbeid. Zo draagt het ook bij aan het verkleinen van de komende krapte op de arbeidsmarkt door het vergroten van de hoeveelheid arbeid die aangeboden wordt door gezinnen met kinderen.

Immigratiebeleid zou zich kunnen richten op buitenlanders met relevante kennis en vaardigheden die dan gestimuleerd worden om in ons land te komen werken. Hierbij kan men in eerste instantie denken aan het herzien van bepaalde immigratiebepalingen waardoor buitenlanders eerder in Nederland aan de slag kunnen. Op termijn kan er zelfs sprake zijn van een concurrentiestrijd tussen Westerse landen in het aantrekken van hoogopgeleiden uit Azië, Afrika of waar dan ook. Het is dan niet onaannemelijk dat er, om de kosten van de vergrijzing te drukken, voor bepaalde beroepsgroepen, medisch personeel in het bijzonder, helemaal geen immigratiebepalingen meer zullen gelden.

Ook aangaande de bovenstaande beleidsopties is het nuttig om ze in een breder perspectief te plaatsen. Terwijl er

Kramp over krimp

op landelijk niveau naar goed Nederlands gebruik vooral veel gepraat wordt, is men op lokaal niveau al veel verder met daadwerkelijk beleid. Veel dorpen en steden zien zich op dit moment al geconfronteerd met een angstinboezemende bevolkingskrimp (bijvoorbeeld in Limburg, terwijl Flevoland juist gaat groeien). Voor hen is de tijd van actie daar. Helaas neigt het geheel van lokale beleidsinitiatieven naar een *zero sum* spel. Stel dat lokaal iedereen probeert het krimpende tij te keren. Om (nieuwe) inwoners te trekken en vast te houden, wordt dan fors geïnvesteerd in de leefbaarheid van kleine kernen, bijvoorbeeld door met publieke middelen te investeren in faciliteiten zoals een theater, grote kortingen te bieden op bouwgrond, of door met subsidies bedrijvigheid te lokken. Mathematisch kan dit in het zicht van landelijke bevolkingsafname voor alle gemeenten bij elkaar geen positief effect hebben. Het kan hooguit de verdeling van de bevolking over alle Nederlandse gemeenten beïnvloeden. Zelfs dan echter geldt dat als alle gemeenten hetzelfde doen, er voor iedere gemeente geen netto effect is. Men probeert van elkaar vliegen (i.e. mensen) af te vangen, maar de daling van de bevolking als geheel wordt daarmee niet gestuit. Het is zelfs hoogst inefficiënt, een *race to the bottom*, die geen winnaars kent. Willen we deze verspilling van schaarse overheidsmiddelen voorkomen, dan past een centrale aanpak. Op zich staat het gemeenten vrij lokale belastingen te verhogen en de middelen aan te wenden voor lege theaters, uitgestorven woonwijken en verlaten bedrijventerreinen – de laatste inwoner kan het licht uitdoen. Het zou echter beter zijn als de rijksoverheid hierin een regierol neemt en daarmee voorkomt dat er op lokaal niveau een spel zonder winnaars gespeeld wordt, waarvan uiteindelijk de burger de dupe is.

Regie

De beroemde fysicus en Nobelprijswinnaar Niels Bohr constateerde al dat voorspellen moeilijk is, vooral als het over de toekomst gaat. Dat de toekomst onzeker is, is duidelijk. Het zegt echter veel over ons hoe we met deze onzekerheid omgaan, en welke (voorzorgs)maatregelen we nu nemen. Vast staat dat als gevolg van wijzigingen

in de omvang en samenstelling van de bevolking in de toekomst de arbeidsmarkt en onze economie fundamenteel zullen veranderen. Hierdoor zullen bestaande verhoudingen ingrijpend veranderen en mogelijk op scherp worden gezet. Internationaal liggen grote immigratiestromen in het verschiet, mogelijk verder aangejaagd door klimatologische veranderingen. Enerzijds zullen rijke Westerse landen hoogopgeleide immigranten met open armen ontvangen. Anderzijds zullen zij geconfronteerd worden met grote groepen mensen die in hun bestaan bedreigd worden omdat hun leefgebieden geteisterd worden door aanhoudende overstromingen of droogte. De discussie over hoe hiermee om te gaan is nog niet begonnen, maar de tijd is daarvoor rijp.

Binnen Nederland verwachten wij dat de verschillen tussen stad en platteland (kern en periferie) verder zullen toenemen. Schaafeffecten voorspellen dat steden zullen groeien, wat ten koste gaat van de kleine kernen op het platteland. En zelfs als deze ontwikkeling zich alleen in relatieve termen daadwerkelijk voltrekt, is het de taak van politici en beleidsmakers om zich te buigen over deze dreigende tweedeling.

De vergrijzingsdiscussie is tot nu toe heel erg gericht op de houdbaarheid van de overheidsfinanciën en over de intergenerationele verdeling van de kosten van de vergrijzing in de vorm van stijgende uitgaven aan gezondheidszorg en AOW-uitkeringen. De tweedeling is daarbij echter niet alleen tussen jong en oud, maar ook, zoals zojuist aangegeven, tussen stad en platteland, en eventueel tussen arme en rijke landen. Wij pleiten voor een genuanceerd perspectief op de positieve en negatieve gevolgen van de veranderende bevolkingspiramide en roepen politici en beleidsmakers op de regie te nemen over alle mogelijke beleidsmaatregelen.

De Amerikaanse schrijver/predikant James Freeman Clarke definieerde een politicus als iemand die denkt aan de volgende verkiezingen, maar een staatsman (of -vrouw, AvH & EMS) als iemand die denkt aan de volgende generaties. De uitdagingen die op ons afkomen vragen er om dat 'staatsmensen' het voortouw nemen.

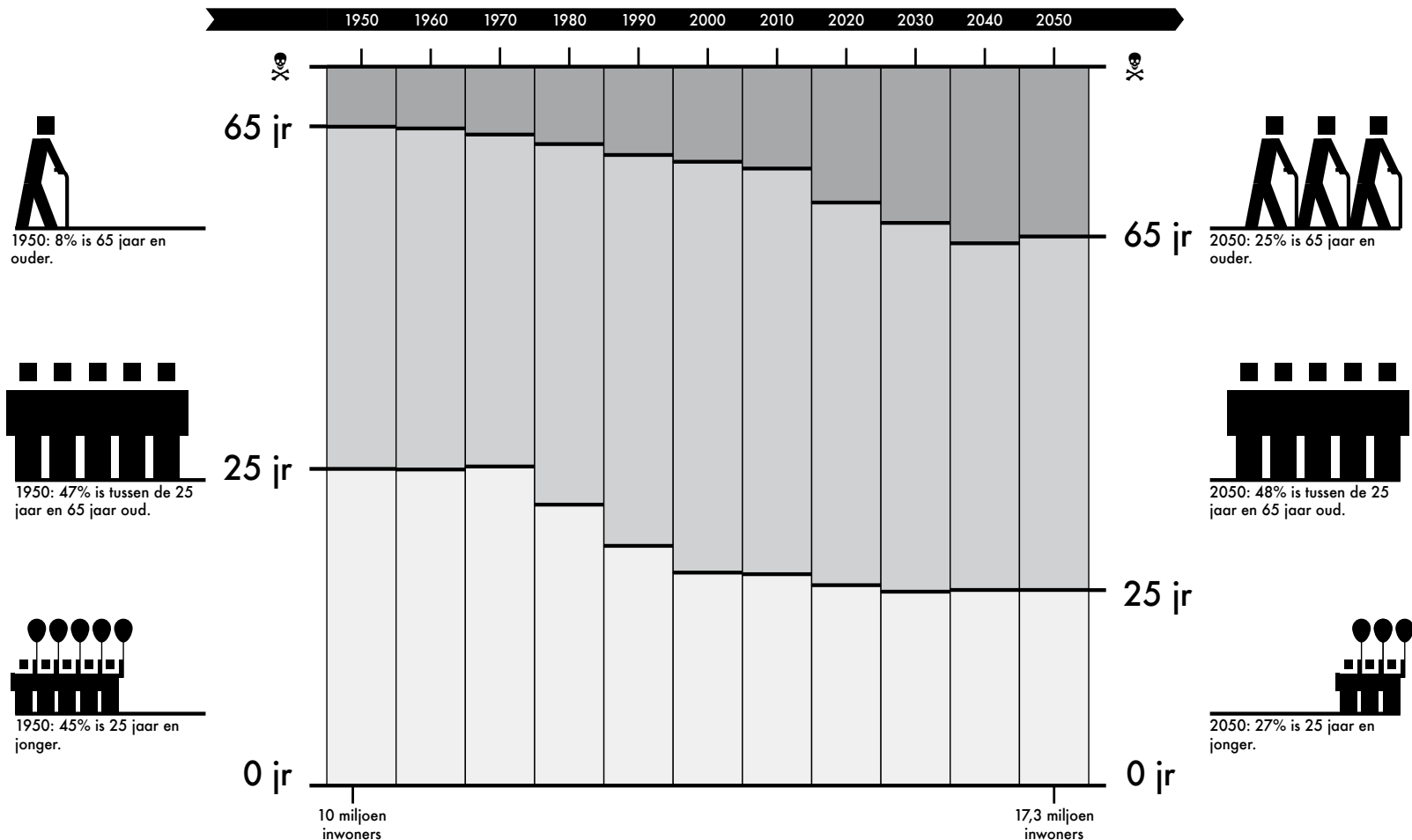
=

Literatuur

W. Petty, (1682), *Essays on Mankind and Political Arithmetic*. UN, *World Population Prospects 2008*.

De auteurs danken Kim Fairley en Thomas van Hoorn voor hun nuttige commentaar.

DE VERGRIJZING

in 2030

gaat de verpleging en verzorging ons

2 KEER

meer kosten dan in 2010. We gaan van 12 naar 23 miljard euro.

MANTELZORG

2005
1:3

2030
1:1,5

In 2005 staat tegenover iedere zorgbehoefte 80-plusser drie kinderen (50-plussers) die de zorg op zich nemen. In 2030 zullen dit er slechts anderhalf zijn.

2030

320.000 DEMENTERENDEN

Dat is een stad
ter grootte van Utrecht.

DE OUDEREN VAN MORGEN

Ze zullen goed
opgeleid zijn.

28% zal HBO of een wetenschappelijke opleiding genoten hebben. 13 % zal slechts de basisschool gedaan hebben. In de jaren zeventig had 60 tot 70% van de ouderen niet meer dan de lagere school doorlopen.

Ze zullen financieel
zelfstandiger zijn.

Vrijwel alle ouderen zullen aanvullend pensioen ontvangen. 50% of meer zal hun eigen woning bezitten, en dus over vermogen beschikken.

Ze zijn gewend
computers te
gebruiken.

Ze zijn gewend om
naar het buitenland
op vakantie te gaan.

Ze zullen vrijwel
allemaal auto rijden.

Ze zullen zelfstandig
wonen.

92,8% van de ouderen wonen nu zelfstandig, dat zal in de toekomst weinig anders zijn.

in 2050

HEB JE

als man als vrouw

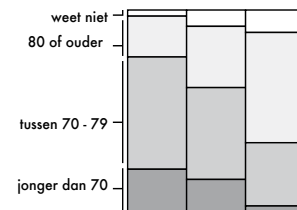
4 5
jaar jaar

LANGER LEVEN

Wanneer is men 'echt oud'?

Wat is 'echt oud' volgens mensen:

jonger dan 40 tussen de 40 en 60 ouder dan 60

Minder werkenden moeten zorgen
voor meer ouderen

2010
1:3,2

2030
1:2,5

Het aantal werkenden tegenover ouderen zal afnemen met 22% van 2010 tot 2030.

COLOFON

Deze kaart werd gemaakt door Partizan Publik.

Onderzoek:
Joost Jansma, Christiaan Fruneaux en Tessa Hagen
Coördinatie:
Jeroen Visser
Eindredactie en Ontwerp:
Edwin Gardner

Met speciale dank aan Wiesje van der Flier (Alzheimercentrum VUmc) en Dorly Deeg (VUmc / LASA)

In samenwerking met mightysociety en

Theater Frascati.

Made mogelijk gemaakt door Fonds Sloyterman van Loo.

BRONNEN

Regionale prognose 2009-2040:
Vergrijzing en omslag van groei naar krimp / Planbureau voor de Leefomgeving en CBS. (2010)

Regionale bevolkings en alloctonenprognose 2005-2025 / CBS en RPB. (2006)

Vergrijzing in Nederland / Veldkamp en RVD. (2004)

Van gezond naar beter. Kernrapport van de Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2010 / Ministerie van VWS. (2010)

Kerncijfers van de bevolkingsprognose, 2008-2050 / CBS Statline. (2009)

Ouderenbeleid in het perspectief van de vergrijzing / Ministerie van VWS. (2004)

Meer Leven. Strategie voor een samenleving waarin meer mensen langer leven / 2100. (2009)

Marleen “Volmaakt Barth:

Terwijl de bevolking en de economie krimpen, groeit de behoefte aan zorg. Hoe daarmee om te gaan? GGZ Nederland, de brancheorganisatie van instellingen in de geestelijke gezondheids- en verslavingszorg heeft er al over nagedacht. Een gesprek met voorzitter Marleen Barth.

Op een mooie Pinksterdag ga ik op de thee bij Marleen Barth om over de groei van de zorgsector te praten. De reden van ons gesprek wordt mooi geïllustreerd door de foto's aan de muur van haar Wassenaarse villa: oude vergeelde beelden waarop haar grootouders met hun acht kinderen prijken en de serie schoolfoto's van haar eigen zoon – haar enige. We krijgen minder kinderen, maar we leven langer. Barth: “Je ziet twee autonome bewegingen in de zorg. De ene is de vergrijzing, die maakt dat de vraag naar zorg explosief groeit, de andere beweging is een voortdurend voortschrijdend wetenschappelijk inzicht in ziektes. Er is steeds meer mogelijk en dat stimuleert de vraag.” Als steeds meer mensen gebruik willen maken van de zorg, terwijl er minder mensen zijn om voor ze te zorgen, ontstaat een probleem. Barth rekent voor: “Volgens recente onderzoeken moet bij ongewijzigd beleid over twintig jaar dertig procent van het BNP besteed worden aan de zorg (nu is

dat zestien à zeventien procent) en dertig procent van werkend Nederland zal in de zorg moeten werken om die op hetzelfde niveau te kunnen houden als nu. In een krimpgebied als Limburg is dat nog hoger; er zijn onderzoeken die zeggen dat alle hoger opgeleide schoolverlaters daar in de zorg moeten gaan werken. Iedereen snapt dat dat niet kan en dus moeten we de groei van de zorg afremmen.”

GGZ Nederland heeft besloten zelf het voortouw te nemen en voorstellen te doen die de zorg kleiner, maar ook beter maken. Marleen Barth benadrukt dat er niet in het wilde weg gesaneerd moet worden, maar doordacht gekeken waar en hoe de groei beperkt kan worden. Ze hoopt dat de politiek geleerd heeft van de bezuinigingen in de jaren tachtig, die wat haar betreft nogal eens op de verkeerde plekken geld weghaalden en daardoor de samenleving veel schade hebben berokkend: “De verlaging van de salarissen van jonge leraren destijds heeft er bij-

Johanna Neeltje Maria Bax in 1936 en 1998. Uit het boek ‘Met de moed van een ontdekkingsreiziger’ van fotograaf Hapè Smeele.

Johanna wordt op 5 juli 1905 geboren in Leerdam in een gezin met zeventien kinderen. Voor haar huwelijk werkt ze als verpleegkundige met psychiatrische patiënten en verstandelijk gehandicapten, die in die tijd door elkaar in een tehuis worden geplaatst.

In 1973, na de dood van haar man Henk, blijft ze nog lang in de Ruilstraat in Rotterdam wonen en wordt actief in het buurtcomité.

In de jaren negentig zien haar burens dat ‘tante Jo’ vervuult. Ze kan niet langer zelfstandig wonen. Maar dat heeft heel wat voeten in de aarde. Zowel de man van de Riagg als de wijkagent wordt zonder pardon de deur uitgegooid. Haar laatste jaren woont ze in zorgcentrum De Naber, met een pop – haar kind – altijd bij zich. Johanna Bax overlijdt in 1998.

zijn zit er niet in”

de Helling
27
zomer 2010

voorbeeld toe geleid dat de kwaliteit van het lerarencorps een klap naar beneden maakte. Dat hadden we nooit moeten doen, net als het afschaffen van de conducteur op de tram en het afbreken van het jongerenwerk in de moeilijke wijken.”

Niet aankomen

Juist in de geestelijke gezondheidszorg heb je te maken met kwetsbare mensen en wat betreft Barth moet je in elk geval niet bezuinigen op de langdurige zorg voor mensen die bijvoorbeeld chronisch psychotisch zijn: “Doe je dat wel, dan zie je hen binnen de kortste keren weer in Hoog Catharijne of achter het CS in Amsterdam liggen. Er is sinds 2006 veel geïnvesteerd om daklozen en verslaafden – die ook vaak een psychische stoornis hebben – van de straat te halen. De intrede van de bemoeizorg is wat mij betreft een zegen. Vroeger werd gezegd: je bent een autonoom individu en je moet het zelf maar weten, nu zeggen we: mensen moeten niet

in de goot belanden. En iedereen profiteert: mensen krijgen weer een dak boven hun hoofd en nieuw perspectief in hun leven én de veiligheid is verbeterd. Zo is Den Haag gedaald van de derde naar de 21e plek van onveiligste steden. Door iets meer te investeren in zorg bespaar je geld op politie en justitie en schadeverzekeringen.”

Dit feit: dat de GGZ niet alleen geld kost – in Nederland 4,8 miljard euro per jaar – maar ook geld oplevert, wil Barth bij bezuinigingen in het oog houden. De GGZ houdt mensen uit een uitkering en zorgt ervoor dat mensen weer productief worden voor de samenleving. “Als je niet langer de psychotherapie van een opgebrande manager betaalt, heb je misschien een paar sessies bespaard, maar uiteindelijk kan zo iemand in de WAO belanden. En dat is dus vele malen duurder.”

Geld verdienen

De overheid zou meer zijn best moeten

doen om te voorkomen dat mensen een beroep doen op de GGZ. En dat kan door meer en betere preventie, onder andere op het gebied van softdrugs en alcohol. Barth: “Het verhogen van de minimumleeftijd voor het verkopen van alcohol van zestien naar achttien wordt symboolbeleid genoemd, maar so what? Geef als overheid maar een duidelijk signaal af naar jongeren en ouders.”

“Daarnaast kan er heel veel geld worden verdiend met snoeien in de bureaucratie. Laat de overheid eens ophouden met die verschrikkelijke controledrift. Het aantal formulieren dat in de zorg moet worden ingevuld is met geen pen te beschrijven. Wat er aan de voorkant met vraagsturing – want van echte marktwerking is geen sprake, het blijft een collectieve sector – wordt vrij gegeven, wordt aan de achterkant door de controledrift weer afgepakt. Uiteindelijk maakt het niet uit welk systeem je kiest, het gaat erom dat de overheid de resultaten wil beheersen. En dat zou veel meer losgelaten moeten

worden. Kom niet elke keer als er ergens iets mis gaat met een hele bak regelgeving, maar accepteer dat er soms dingen fout gaan. De eis tot volmaaktheid maakt de zorg geen spat beter, maar is door politici enorm aangejaagd sinds de opkomst van Fortuyn. Die belofde de ouderwetse maakbare samenleving: 'maak mij premier en alles komt goed'. Sorry, maar zo zit het niet in elkaar. De politiek zou tegen burgers moeten durven zeggen: volmaakt zijn zit er gewoon niet in. We draaien onszelf er gek mee en we draaien al die professionals er gek mee. Als de overheid wil bezuinigen, laten ze dan eerst iets doen aan de slechte organisatie van administratieve processen en van wetgeving en de ongebreidelde controledrift. Ik weet zeker dat je daarmee wel tien procent kunt bezuinigen. Het is allemaal geld dat niet wordt uitgegeven aan de zorg zelf."

Wat betreft Barth betekent dit niet perse dat professionals meer ruimte moeten krijgen. "Over het algemeen gaan mensen daar wel beter van presteren, maar hard werken alleen is niet genoeg. Het kost heel veel moeite om de laatste wetenschappelijke inzichten op de werkvoer geïmplementeerd te krijgen. Professionals blijven soms jarenlang op de verkeerde manier werken. Je mag dus best van mensen verwachten dat ze blijven bijleren en dat ze worden afgerekend op resultaat."

Behalve op preventie en minder bureaucratie wil de GGZ geld verdienen door het huidige aantal bedden terug te brengen van 29.000 naar 20.000 met behulp van methodes als ACT (*assertive community treatment*) en MST (*multi system therapie*). Mensen blijven zoveel mogelijk in hun eigen vertrouwde omgeving, maar er staat wel een team van deskundigen om hen heen. Vooral in de GGZ gaat het vaak wisselend met mensen: een hele tijd gaat het goed en dan volgt weer een terugslag. Zodra dat wordt opgemerkt, wordt de intensiteit van de zorg verhoogd. Barth: "Op die manier maak je mensen minder afhankelijk van de instellingen en de zorg. Je probeert hen weer in hun eigen kracht te zetten. De samenleving moet dan wel accepteren dat sommige mensen af en toe een beetje raar zijn. Niet iedereen is volmaakt, dat geldt ook daar." Er wordt hier in feite niet bezuinigd op de zorg zelf, maar op het vastgoed en de hotelfunctie. Dat vastgoed geeft nu veel financiële zekerheid aan instellingen. Daar kunnen leningen op gesloten worden voor bijvoorbeeld innovatie. Extramuralisering moet dus wel gepaard

gaan met zorgvuldig beleid van de overheid, vindt Barth. Maar dan bespaart het veel geld én het verbetert de kwaliteit van de zorg.

Glasvezel

En dat is ook het geval met *e-mental health*, het gebruik van moderne communicatie- en informatietechnologie. Nederland is wereldmarktleider op dit gebied; we liggen hier tien jaar voor op Amerika. Barth somt enthousiast de voordelen van internettherapie op: "Dat blijkt vaak effectiever te zijn dan *face to face*, onder andere omdat de anonimiteit van internet intimiteit bevordert. Mensen durven zich sneller bloot te geven en dan kom je als therapeut sneller tot de kern van de zaak. Dat scheelt sessies. Ook heb je minder last van het feit dat mensen niet komen opdagen, wat juist in de GGZ een probleem is. Internet is immers beschikbaar op tijdstippen dat het mensen zelf uitkomt. Vooral in de verslavingszorg is dat erg effectief. En er zijn er allerlei mogelijkheden tot zelfhulp en zelfdiagnose. Dit soort toepassingen zijn erg effectief als je bedenkt dat meer dan de helft van de GGZ kortdurende, ambulante therapieën betreft." Voor de chronische patiënten is er domotica – technologie aan huis. Barth: "Vooral in dunbevolkte gebieden zijn verpleegkundigen nu veel tijd kwijt met het bezoeken van mensen. Met behulp van een laptop en een webcam kun je met veel meer mensen veel vaker contact hebben. De meeste mensen kiezen het om een keer per dag met iemand via een webcam te kunnen praten, dan een keer per week in persoon. In een situatie van krimp is dit de perfecte manier om ervoor te zorgen dat mensen goede zorg blijven krijgen. Investeer in deze gebieden dus vooral in de aanleg van glasvezelkabels en laptops!"

Er zijn veel gloednieuwe ontwikkelingen, waar de GGZ veel baat bij kan hebben. Je kunt denken aan het gebruik van simulators voor het behandelen van allerlei angsten (bijvoorbeeld vliegangst), aan *serious gaming*, waarbij de spelmechanismen van het *gamen* ingezet worden voor een therapeutisch doel. Er zijn licht- en geluidtherapieën tegen depressies en paniekaanvallen. En uiteraard is er met ICT ook winst te behalen bij administratieve processen. Via de computer een afspraak maken waarbij je kunt zien welke tijd er nog openstaat, op dezelfde manier als je nu een stoel reserveert in de schouwburg. Marleen Barth ziet er veel brood in: "Als ik minister van volksgezondheid was, zou ik al mijn innovatiegeld in dit soort dingen steken."

Lijdensdruk

In krimpgebieden biedt technologie soelaas, denkt Barth. Maar daarnaast moet je ook zorgen dat de huisarts meer kennis ter beschikking heeft: "In de GGZ kennen we al de sociaal psychiatrisch verpleegkundige die gedetacheerd is op een huisartsenpost en daar kan helpen met het stellen van diagnoses, maar ook kortdurende behandelingen van maximaal vijf gesprekken kan geven. Zo iemand kan elke dag een andere huisartsenpost bezoeken. Het is wel van belang dat deze mensen een band houden met de instellingen, waar ze hun deskundigheid vandaan halen. Met verloskundige zorg en geriatrische zorg kun je dit ook doen. Zo wordt de huisarts versterkt tot anderhalve lijn."

Ziekenhuizen daarentegen kunnen wat haar betreft juist met minder toe. Door niet in elk ziekenhuis alle behandelingen aan te bieden, bespaar je veel geld én de zorg wordt er beter van: "wie elke dag knieoperaties doet, kan dat nu eenmaal beter dan iemand die dat eens in de maand doet."

Ondanks al deze mogelijkheden zal de samenleving de komende jaren voor fundamentele vragen komen te staan, als het gaat om de zorg. Met een steeds hogere collectieve lastendruk is een verschuiving van het basispakket naar de aanvullende verzekering niet meer tegen te houden. Barth: "We zullen opnieuw antwoord moeten geven op de vraag wat ieders individuele en wat de collectieve verantwoordelijkheid is. Wat komt nog in het basispakket en wat niet? Daarmee kom je in medisch-ethische discussies terecht die we als samenleving niet meer kunnen ontwijken. Als GGZ doen we geen uitspraak over de inhoud van het pakket. De vraag wat je voor iedereen beschikbaar houdt is een heel ingewikkelde, maar een belangrijk aanknopingspunt is de lijdensdruk, eerder aangevoerd door de commissie Dunning tijdens het eerste paarse kabinet. De medische wetenschap kan modellen leveren voor het bepalen van die lijdensdruk, maar de politiek moet uiteindelijk bepalen waar de grens tussen collectieve en individuele verantwoordelijkheid ligt."

=

Uit de fotoserie *Kinderrijk – grote gezinnen in Nederland en Vlaanderen* van Annie van Gemert

gedwong

Artikel 23 in krimpgebieden

Bevolkingskrimp betekent minder kinderen, minder scholen en dus minder keuzevrijheid voor ouders. Wat betekent dat voor het voortbestaan van bijzonder en openbaar onderwijs?

Het valt mij op dat de discussie over openbaar en bijzonder onderwijs vaak nogal oppervlakkig wordt gevoerd. Mensen roepen gemakkelijk dat bijzonder onderwijs slecht is voor de integratie of dat het vreemd is dat de overheid met belastinggeld religies ondersteunt in het overdragen van het geloof aan de volgende generatie. Scheiding van kerk en staat zou dan betekenen dat de overheid geen religieuze scholen meer subsidieert. En als het om bevolkingskrimp gaat, kan dan gemakkelijk verdedigd worden dat we met het afschaffen van bijzonder onderwijs in een klap geregeld hebben dat overal openbaar onderwijs beschikbaar is. Omgekeerd wordt de discussie over hoe sommige orthodox-religieuze scholen functioneren te snel uitgelegd als een aanval op de godsdienstvrijheid. Snelle en makkelijke argumenten met weinig historische of inhoudelijke diepgang. Voor- en tegenstanders van bijzonder onderwijs schieten in hun vertrouwde kramp. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat er geen vraag op tafel ligt, maar het is wel zinvol om iets grondiger te kijken naar de achtergronden.

Schoolstrijd

Het huidige systeem, dat openbaar en bijzonder onderwijs naast elkaar laat bestaan, is bijna honderd jaar oud. Het is een voorzichtig evenwicht dat ontstond na een eeuw strijd. Die strijd is wel interessant voor de huidige discussie. De onderwijswet van 1806 probeerde vooral de kwaliteit en toegankelijkheid van het onderwijs te regelen, onder meer via de bevoegdheid van leerkrachten, schoolinspectie en beschikbare scholen op niet te grote afstand (er was nog geen leerplicht). Ook toen al bestond er openbaar en bijzonder onderwijs, maar dat was niet per definitie hetzelfde. Openbare scholen werden gefinancierd uit een openbare kas, maar dat kon ook een geestelijke of kerkelijke kas zijn! Bijzondere scholen kregen hun geld van een diaconie, stichting of geldschiet, of werden betaald uit schoolgelden. Inhoudelijk regelde de wet dat het onderwijs onder meer moest bijdragen aan maatschappelijke en (liberaal-) christelijke deugden. Andere religieuze stromingen (orthodoxen, rooms-katholieken) werd het moeilijk gemaakt eigen onderwijs vorm te geven.

Dat riep veel onvrede op en in de grondwet van 1848 en de onderwijswet van 1857 werd het onderwijs vrijgegeven, "behoudens het toezicht van de overheid" en de "bekwaamheid en zedelijkheid des onderwijzers". Het

openbaar onderwijs krijgt subsidie van de overheid en moet voor alle kinderen toegankelijk zijn. Daarmee wordt het openbaar onderwijs religieus neutraal. Wie onderwijs van eigen kleur wilde, moest dat zelf betalen. Met het aanscherpen van de kwaliteitseisen (en dus verhoging van de kosten), werden de niet-gefinancierde bijzondere scholen extra onder druk gezet.

Decennia van strijd leidden uiteindelijk tot de wetwijziging van 1917 waarbij geregeld werd dat openbaar en bijzonder onderwijs financieel gelijk werden gesteld. Dat was een compromis op het hoogtepunt van de verzuiling. De liberalen, die zich lang verzet hadden tegen bijzonder onderwijs uit vrees voor religieuze verdeeldheid, accepteerden de financiering van het bijzonder onderwijs in ruil voor het algemeen kiesrecht, waar de confessionele partijen niet voor waren. Zo ontstond de situatie die we nu kennen, verwoord in artikel 23 van de grondwet.

Samengevat:

- 1 De overheid is verantwoordelijk voor het onderwijs.
- 2 Het onderwijs is vrij (ook al in 1848).
- 3 Openbaar onderwijs wordt door de overheid geregeld.
- 4 Openbaar onderwijs is gegarandeerd in elke gemeente.
- 5 De wet regelt kwaliteitseisen voor openbaar en bijzonder onderwijs.
- 6 Kwaliteitseisen gelden voor openbaar en bijzonder onderwijs, maar houden wel rekening met de eigen richting.
- 7 Openbaar en bijzonder onderwijs worden op gelijke wijze gefinancierd. De overheid rapporteert aan de Tweede Kamer.

Burgerschap

Inmiddels hebben we te maken met een postverzuilde samenleving. Het is maar de vraag of we tot een zelfde compromis zouden komen als we het nu moesten regelen. Wat dat betreft is artikel 23 sterk gekleurd door de situatie toen. Ik zie in elk geval de volgende kenmerken van de huidige wereld van openbaar en bijzonder onderwijs: In onze tijd is de georganiseerde macht van religie sterk afgenomen en hebben we te maken met een veel diffuser pluraliteit. Dat maakt het moeilijker om de discussie helemaal te koppelen aan erkende religieuze stromingen. Bij het bijzonder onderwijs gaat het niet meer alleen om religieuze scholen, maar ook om scholen met een specifiek pedagogisch model (zoals Montessorischolen) of scholen die levens-

en dialoog

beschouwing koppelen aan een pedagogische visie (zoals Vrije Scholen). Daarnaast is de structuur van openbaar onderwijs veranderd doordat (op veel plaatsen) het bestuur is belegd bij een stichting en de ouders medezeggenschap hebben. Daarmee is het juridische verschil tussen openbaar en bijzonder verder afgenomen.

In het openbaar onderwijs was altijd de mogelijkheid religieus onderwijs te laten verzorgen door kerkgenootschappen. Dat is aan het veranderen door nieuwe kwaliteitseisen, en veel openbare scholen willen nu zelf het levensbeschouwelijk onderwijs verzorgen. Omgekeerd hebben veel protestants-christelijk en rooms-katholieke scholen in de praktijk een open instelling als het gaat om de levensbeschouwelijke identiteit. Alleen de kleinere stromingen zoals reformatorische, evangelische, joodse en islamitische scholen geven exclusiever vorm aan hun identiteit. Voor gebieden die te maken hebben met bevolkingskrimp geldt: de mobiliteit is zozeer toegenomen dat het minder bezwaarlijk is als de school van voorkeur niet in het eigen dorp staat.

Wat betekenen deze veranderingen voor de discussie? In elk geval dat het wel erg simplistisch is om artikel 23 te zien als een probleem voor de integratie of als een inbreuk op de scheiding van kerk en staat of als een probleem voor goed onderwijsbeleid in krimpgebieden. En net zo dat discussie hierover niet zoveel met godsdienstvrijheid te maken heeft. Maar we zullen wel opnieuw moeten bedenken hoe we het onderwijs vormgeven.

Een voorbeeld van dat opnieuw nadenken is een onderzoek van de Hogeschool Zeeland samen met Windesheim en de Marnixacademie waar ik als adviseur bij betrokken ben. In dat onderzoek wordt samen met openbare en bijzondere scholen gezocht naar zinvolle vormen voor levensbeschouwelijk onderwijs in een postverzuilde samenleving. Het uitgangspunt is dat alle scholen een verantwoordelijkheid hebben als het gaat om levensbeschouwelijk burgerschap en het voorbereiden op het leven in een plurale samenleving. Dat zit niet alleen in het formele curriculum, maar doordringt de hele school. Beide soorten scholen hebben ook zeer diverse leerlingpopulatie. Het interessante van dit project is nu dat er niet krampachtig gezocht wordt naar de verschillen, laat staan dat daar een strijd over gevoerd wordt. De scholen zoeken naar een gezamenlijke benadering van de pedagogische opdracht: hoe vorm je kinderen zo

dat ze goed om kunnen gaan met hun eigen levensbeschouwelijke achtergrond en met de plurale wereld waarin ze leven?

Speelruimte

Ik zie de volgende uitgangspunten voor de hervorming van het onderwijs:

- 1 De vrijheid van ouders om zelf het onderwijs van hun kinderen vorm te geven is een belangrijk liberaal uitgangspunt (ook al is het indertijd door confessionelen verdedigd tegen de liberalen van toen).
- 2 De overheid blijft verantwoordelijk voor een goed pluraal aanbod van onderwijs. Dat kan in de vorm van openbaar neutraal onderwijs, maar het kan ook op andere manieren. Als er maar keuze is binnen een acceptabele afstand.
- 3 Belangrijk is niet alleen dat er verschillende scholen zijn, maar vooral dat alle scholen (openbaar en bijzonder) leerlingen voorbereiden op het samenleven in een levensbeschouwelijk plurale wereld.
- 4 De financiering van het onderwijs moet in principe bij de overheid blijven liggen. Anders ontstaat er een andere tweedeling die uitgaat van de financiële mogelijkheden van ouders. Rijke ouders hebben dan meer mogelijkheden dan arme ouders.
- 5 De overheid zal wel de grenzen en kwaliteit moeten bewaken en ongewenste bijeffecten moeten aanpakken. Maar dat gaat om een minderheid van de scholen.

Samengevat: de manier waarop we het onderwijs geregeld hebben, is misschien een historische toevalligheid, maar het geeft wel heel waardevolle speelruimte die we niet kwijt moeten willen raken. Het afschaffen van artikel 23 is helaas vooral inzet van een symbolische discussie. Maar herijken in de huidige situatie is wel nodig, want de verzuiling ligt ver achter ons. In gebieden met bevolkingskrimp wordt de spanning tussen openbaar en bijzonder onderwijs wel scherper gevoeld, maar de pedagogische uitdaging blijft dezelfde: leven met pluraliteit. In de krimpregio's is er sprake van een gedwongen dialoog tussen de verschillende richtingen en juist daarom zijn deze regio's buitengewoon belangrijke proefpolders voor levensbeschouwelijke dialoog in het onderwijs.

=

Reacties op dit artikel zijn welkom op
dehelling@gmail.com

Verder lezen & kijken over de tentoonstelling

Leegloop in beeld

Expositie *Noorderlicht* vanaf 5 september

Op 23 mei 2007 leefden er wereldwijd voor het eerst meer mensen in de stad dan op het platteland: 3,3 miljard mensen op 3% van het aardoppervlak. De komende twee jaren richt de stichting voor fotografie Noorderlicht zijn blik op dit fenomeen. In 2010 staat het veranderende platteland wereldwijd centraal, in 2011 de stad. Het platteland loopt wereldwijd leeg als gevolg van armoede en gebrek aan scholing op het platteland. De trek naar de stad heeft grote gevolgen voor de economie, de demografische samenstelling en het voorzieningsniveau van het platteland.

In het verlengde van de Friese Noorderlicht traditie legt de tentoonstelling de nadruk op actuele ontwikkelingen in de niet-westerse wereld, in beeld gebracht door niet-westerse en westerse fotografen. De vraag waarmee Noorderlicht fotografen heeft uitgenodigd hun bijdragen in te zenden luidt als volgt: *Hoe is het plattelandsleven aan het veranderen, in de hedendaagse verstedelijkte en globale economie? En is het mogelijk om, tegen alle economische logica in, het rurale leven een herwaardering te geven?*

Het resultaat zal te zien zijn vanaf 5 september t/m 31 oktober (opening 4 sept) en heeft het Fries Museum in Leeuwarden als de centrale tentoonstellingsplek.

Zie www.noorderlicht.com/nl

Mensenlandschappen

Moderne Turkse Poëzie – Mehmet Emin Yildirim, Sytske Sötemann en Mehmet Çetin, Atlas 2010

Het Turkse platteland is het onderwerp van het beroemde dichtepos *Mensenlandschappen* van de Turkse dichter Hikmet. Het handelt over het leed van de bevolking van Anatolië, over de doden en de honger van de onafhankelijkheidsoorlog en de sociale misstanden en de trieste armoede in de jaren daarna. Een gedicht met boeren, arbeiders, soldaten, gevangenen en andere kleine mensen aan het woord. Een fragment van dit epos is opgenomen in een nieuwe dichtbundel met Turkse poëzie.

Samenstellers van deze anthologie hebben de mooiste en beroemdste moderne versregels gebundeld in een prachtige vuistdikke uitgave. Er is meer dan tien jaar door turkologen verbonden aan de Universiteit Leiden gewerkt aan deze vertaling. De bundel bevat het werk van een groot aantal dichters die vanaf het begin van de twintigste eeuw braken met de strenge vormvoorschriften van de traditionele Turkse poëzie. Modernisten als Nazım Hikmet en Orhan Veli schreven hun verzen in een Turks ontdaan van Arabische en Perzische leenwoorden en de strakke regels van de divanpoëzie. Veel van de gedichten die opgenomen zijn in de bundel behoren tot de cultuurcanon van Turkije. Ook ook in vertaling raken de gedichten je.

Krimp in de Noordoostpolder (foto: Mark Schalken)

Krimp in Oost-Duitsland

Expositie in het Bauhaus tot 16 oktober

In het beroemde Bauhaus in het Duitse Dessau, dat zich sinds 1919 toelegt op kunst en architectuur, vindt deze zomer een grote tentoonstelling plaats over de gevolgen van demografische krimp in de provincie Sachsen-Anhalt, gelegen in de voormalige DDR. Het gebied herinnert aan hoogtepunten in de Duitse cultuur: in Weissenfels werd in 1799 de romantische dichter Novalis geboren en in Wittenberg nagelde Maarten Luther zijn stellingen tegen de misstanden in de rooms-katolieke kerk aan de kerkdeur. Nu lijdt de regio aan economische teloorgang en bevolkingskrimp.

Het project *Stadtumbau 2010* heeft in 19 steden de gevolgen hiervan onderzocht en toekomstconcepten ontwikkeld. Hoe kan een stad door kwaliteit in plaats van kwantiteit de levenskwaliteit voor zijn inwoners verhogen, was het uitgangspunt. Onder de titel *Ausstellung Weniger ist Zukunft* zijn de voorstellen te zien in Dessau van 16 april tot 16 oktober.

Zie www.iba-stadtumbau.de
of www.bauhaus-dessau.de/

Migratiestromen

Fred Pearce, *Volksbeving. Van babyboom naar bevolkingscrash*, vertaling Jos den Bekker, Paradigmaserie, uitgeverij Jan van Arkel, Utrecht 2010.

Waar Paul Ehrlich er in de 19e eeuw vanuit ging dat een bevolkingsexplosie zou leiden tot hongersnood, oorlog en milieurampen, rekent Fred Pearce nu met dalende geboortecijfers. Hij neemt ons mee naar ghosttowns in Duitsland, waar geen kinderen meer geboren werden, en onderzoekt de wortels van deze beginnende bevolkingscrash door in te gaan op grootschalige overheidsinterventies zoals Mao's 'een kindpolitiek'. Niet alleen kijkt hij naar gebieden en landen waar krimp al wordt verwacht, zoals West-Europa en Japan, maar ook Iran, Australië, Zuid-Afrika en mogelijk binnenkort China en India lopen risico. We beleven nu waarschijnlijk voor het laatst dat onze wereld meer uit jongeren dan uit ouderen bestaat. De vergrijzende wereldbevolking zal beslag leggen op de nationale middelen waarbij een krimpende beroepsbevolking een groeiend aantal gepensioneerden zal moeten ondersteunen. Pearce toont aan dat deze demografische toekomst tot flinke migratiestromen zal moeten leiden willen we onze welvaart behouden. [Farid Tabarki]

De ondergang van de polder

Chris de Stoop, *De bres*, De Bezige Bij, 2000.

Wie beter wil begrijpen waarom Paul Kuypers de buik vol heeft van bestuurders die megaprojecten lanceren (zie elders in dit nummer), leze het boek *De bres* van Chris de Stoop. Vanuit zijn geboortedorp Doel, gelegen aan de Westerschelde aan de Vlaamse kant van Zeeuws-Vlaanderen, beschreef hij hoe de voormalige voedselwieg van Europa met zijn vruchtbare grond werd overgenomen door fabrieken, kerncentrales en havenbedrijven, om uiteindelijk ten prooi te vallen aan bulldozers die door de dijken breken. Niets herinnert er nog aan het boerenleven dat hij als kind kende.

Het is een weemoedig verhaal, geschreven met nauwelijks ingehouden woede over het gebrek aan respect voor de boerenlevenswijze. Dikbilverden, bestrijdingsmiddelen, baggeraars en arrogante bestuurders zijn de ingrediënten voor dit zeer leesbare boek – speciaal aanbevolen voor stedelingen.

Referendum

Een rare toestand: het referendum is naar rechts verhuisd. Voor het eerst sinds de oprichting in 1989-90 komt het niet langer voor in het verkiezingsprogramma van GroenLinks, terwijl het wél prominent prijkt in dat van Wilders' PVV en Verdonks Trots op Nederland.

Een reactie op het laatste congres van GroenLinks.

naar rechts?

Niet alleen het referendum zelf, ook de bredere term 'radicale democratisering', sinds jaar en dag het hart van GroenLinkse beginsel- en verkiezingsprogramma's, ontbreekt (sinds 2002, niet toevallig ook het Fortuynjaar). Des te pijnlijker is het om ook dit oudlinkse spandoekwoord prominent aan te treffen in het PVV programma.

Onlangs verdedigde de GroenLinksfractie bij monde van Femke Halsema nog twee initiatiefwetsvoorstellen over het correctief en het raadgevend referendum in de Tweede Kamer. Het congres van 18 april was dit even vergeten en schrapte dit en enkele andere voorstellen tot bestuurlijke vernieuwing uit het verkiezingsprogramma, waarschijnlijk uit vrees voor populisme. Misschien speelde de herinnering mee aan de uitslag van het referendum over de Europese Grondwet in 2005, of recenter, aan die van het Zwitserse referendum over een grondwettelijk verbod op minaretten. Ook dichterbij huis, op gemeentelijk niveau, heeft het referendum op zijn zachtst gezegd een wisselvallige reputatie opgebouwd.

De antireferendummotie van de jongeren van Dwaars en de afdeling Leiden – de stad waar tot frustratie van GroenLinks de lightrail per referendum werd verworpen – legde in elk geval een klassieke tegenstelling bloot. Zij die

de vertegenwoordigende, parlementaire democratie democratisch genoeg vinden en volksstemmingen vrezen ("De maatschappelijke kwesties die in een referendum aan de orde komen zijn vaak te complex om aan volksstemming te onderwerpen. Burgers kiezen daarbij een keer per vier jaar een volksvertegenwoordiging. Zij geven hen een mandaat om te besluiten" – aldus de motie) staan tegenover degenen (onder wie fractie en partijbestuur) die burgers meer directe zeggenschap willen geven. "Eens in de vier jaar stemmen is een te beperkte invulling van de democratische zeggenschap van burgers", zo staat nog steeds op de website van GroenLinks, "Het referendum is een aanvulling op onze vertegenwoordigende democratie". Hoog tijd dus voor het "brede maatschappelijk debat over de vernieuwing van onze democratie" waartoe het verkiezingsprogramma óók oproept.

Ijstkast

Het referendum is in een oneigenlijke alles-of-niets tegenstelling verzeild geraakt. GroenLinks heeft het bestaande vertegenwoordigende stelsel nooit heilig verklaard, maar is altijd blijven openstaan voor de noodzaak tot verdieping en uitbreiding ervan met direct-democratische middelen. De kaping door populistische partijen van dit vernieuwingsprogramma heeft er inmiddels voor gezorgd dat een groot deel van de achterban (net als die van andere progres-

sieve partijen) koudwatervrees heeft gekregen voor elke vorm van directe democratie en in feite is teruggevallen op een CDA-achtig conservatisme.

Partijen als het CDA en de SGP zijn altijd principieel gekant geweest tegen elke vorm van directe democratie, dus ook tegen het referendum, dat "niet zou passen binnen onze representatieve democratie". De VVD heeft sinds 2002 op dit punt flink gezwaaid, maar is inmiddels weer terug bij het vertrouwde "tegen" uit de beruchte Nacht van Wiegelt (mei 1999), toen het referendum net geen tweederde meerderheid haalde in de Eerste Kamer. De PvdA is aarzelend voor. De SP idem, maar het referendum zelf komt niet meer in het huidige verkiezingsprogramma voor; wél het (zwakkere) grondwettelijk recht van petitie. Ook de ChristenUnie is voorstander en natuurlijk ook D66, hoewel de bestuurlijke vernieuwingspartij bij uitstek haar kroonjuwelen tegenwoordig liever in het magazijn bewaart dan prominent uitstalt in de etalage.

Zo is er over de hele linie bij de progressieve en middenpartijen een terugtrekkende beweging te zien. Het effect van de frontale kritiek van populistische partijen op de 'elite-heerschappij' van regenteske 'beroepspolitici' in het Haagse partijenkartel en hun pleidooi voor een regering 'van, voor en door het volk', is dat de gevestigde partijen dichterbij zijn gaan aanschuiven tegen het parlementaire bestel. "Alleen een radicale democratisering kan de dominantie van de elites breken", aldus het PVV-programma. Nu GroenLinks zijn eigen slogan in het gezicht krijgt gegooid, en door de woordvoerders van 'het volk' zelf bij de elites wordt ingedeeld, is de neiging groot om alle democratisering, laat staan radicale, maar even in de ijskast te zetten.

Volkswil

De ongelukkige spagaat van het referendum kan alleen worden opgelost door een nieuwe visie te ontwikkelen op de relatie tussen vertegenwoordigers en vertegenwoordigden in de democratie. Die visie moet twee klippen vermijden: de heiligerklaring van de democratische status quo door de gevestigden en de 'demonisering' ervan door populistische buitenstaanders. De uitdaging van de rechtsradicale kritiek op het parlementaire bestel – die in de jaren zeventig ook door links werd geformuleerd, in dezelfde populistische termen – moet zonder vrees worden aangegaan, zonder terug te vallen in de gevaarlijke populistische (en oudlinkse) retoriek van de 'volksheerschappij'. Dat wil zeggen dat we ons even scherp moeten keren tegen het principe van de parlementaire soevereiniteit (CDA, VVD) als tegen het principe van de volkssoevereiniteit (PVV, SP).

De soevereiniteitsgedachte verleidt gemakkelijk tot absolutisme: tot de neiging om de oorsprong en het zwaartepunt van de politieke machtsvorming te lokaliseren in één enkele instantie, waarvan andere machtsinstanties slechts afgeleiden zijn. Die neiging is even sterk aanwezig bij degenen die hun democratische fantasie laten ophouden bij het parlementaire stelsel als bij degenen die zweren bij het soevereine volk en alle professionele vertegenwoordiging in principe wantrouwen als 'elitair'. De kunst is dus om het referendum en andere direct-democratische mechanismen los te weken van het funeste essentialisme van de volkssoevereiniteit. Zodra zij niet langer worden beschouwd als uitdrukking van de 'stem

des volks', die in een ware democratie altijd gelijk en het laatste woord heeft, kunnen zij op een vruchtbare manier worden ingepast in het bestaande vertegenwoordigende stelsel.

Dat een populistische interpretatie van het referendum ook ter linkerzijde nog steeds leeft, wordt duidelijk uit het boek *Directe democratie. Feiten, argumenten en ervaringen omtrent het referendum* (2007) van Jos Verhulst en Arjen Nijeboer. Met grote stelligheid beweren de auteurs dat het referendum het enige instrument is om een authentieke democratie te vestigen, met de 'integrale volkssoevereiniteit' als kern. Alle andere voorstellen, inclusief personalisering van de macht, direct gekozen bestuurders of een sterker dualisme, verbeteren hooguit hier en daar wat aan het representatieve systeem. Maar dat systeem zal altijd een elite van vertegenwoordigers (een selectie van 'filosofen-prinsen') kennen en dus nooit een democratie kunnen zijn in de ware, letterlijke zin van 'volksheerschappij'.

Hun ideaalbeeld is nog steeds dat van de volksvergadering van gelijken, waarbinnen ieder een gelijk recht heeft om voorstellen in te dienen en de agenda dus niet door een elite wordt bepaald. Omdat unanimiteit meestal niet haalbaar is geldt de meerderheidsregel, die haaks staat op alle elitaire tendensen. Omdat de universele deelname van burgers evenmin haalbaar lijkt, geldt de mandateringsregel: wie niet deelneemt aan de volksvergadering wordt geacht een mandaat te geven aan degenen die wel deelnemen. Anders dan in een representatief stelsel, waarin mandaten feitelijk worden afgedwongen, kunnen authentiek democratische mandaten alleen vrijwillig worden afgegeven en bij handopsteken weer worden teruggetrokken. Alleen het beslissende referendum op volksinitiatief kan dus als de authentieke uitdrukking van de volkswil worden beschouwd.

Het voordeel van populistische van links en rechts is hun radicale duidelijkheid: ze vatten het begrip democratie letterlijk op. Vertegenwoordigende democraten zitten daardoor met een probleem: kunnen zij zich nog wel met goed fatsoen democraten noemen? Zij realiseren zich namelijk dat een regering 'van, voor en door het volk' een gevaarlijke hersenschim is, dat zelfs de meest democratische democratie een elitebestuur kent, en dat elites in de democratie geen vervalsverschijnsel zijn maar belangrijke productieve functies vervullen. Letterlijke democratie leidt in hun ogen tot (volks)eenheidsdenken, nivellering, heerschappij van de middelmaat en meerderheidstirannie.

De niet-letterlijke, vertegenwoordigende democratie veronderstelt daarentegen een arbeidsdeling en een productieve wisselwerking tussen twee typen actoren: politieke professionals en politieke leken. De eersten worden weliswaar door de laatsten gekozen, maar zij behouden een autonome handlingsruimte en een eigen verantwoordelijkheid, ook om tegen hun eigen kiezers in te gaan. Het is juist deze niet aflatende spanning tussen de rollen en functies van burgers en bestuurders die de dynamiek bepaalt van een systeem waarin het volk zichzelf alleen kan regeren via zelfgekozen elites. De democratie behoudt daarmee een zeker aristocratische element (denkers als Bernard Manin en Frank Ankersmit spreken liever van een 'electieve aristocratie').

In deze 'wisselwerkingsdemocratie' is er geen instantie,

ook niet de mythische kiezer, die altijd gelijk en het laatste woord heeft. Als de soevereiniteitsgedachte wordt geschrapt, wordt duidelijk dat *niemand*: noch de politieke elite noch 'het volk' de laatste instantie is die de ultieme macht bezit. Daarentegen heeft iedereen in de democratie het (eerste) woord, zodat zij een arena wordt van permanent debat en tegenspraak, zonder monopolies of taboes, waarin politieke professionals en burgers gelijkwaardige posities innemen. Die debatarena wordt niet alleen geactiveerd tijdens vierjaarlijkse verkiezingscampagnes, maar is permanent geopend en wordt permanent door media, internet en politieke peilingen gevoed.

Deze 'dialogische democratie' (Dirk Holemans) neemt afstand van het populistische marktmodel van 'u vraagt, wij draaien'. De democratie is geen zelfbedieningszaak voor consumentistische burgers. Politici noteren niet slechts slaafs de meningen van 'het volk', maar treden op met een eigen visie (beter: met onderling concurrerende visies) op het publieke belang. Dit gevarieerde aanbod stelt burgers in staat om in een actieve dialoog met politici hun eigen mening (hun politieke vraag) te toetsen en mogelijk te herzien. Burgers zijn mondiger geworden en willen terecht meepraten en meebeslissen; zij kunnen dus ook heel goed worden tegengesproken en met een goed verhaal op andere gedachten worden gebracht.

Hulpmiddel

Deze wisselwerking tussen elite en burgers moet niet als idyllisch worden beschouwd. De debatdemocratie lijkt vaak op het betere duw- en trekwerk, vanwege de intrinsieke verwevenheid tussen politieke ideeën, politieke belangen en politieke macht. Burgers kunnen zwelgen in hun kortzichtige gelijk en hierin door populistische worden aangemoedigd. Elites kunnen op hun beurt gewend raken aan hun macht en privileges en afglijden naar regentesk en oligarchisch gedrag. Macht, ook democratisch verworven representatiemacht, werkt altijd corrumperend. Juist daarom is het nodig om de ruimte van democratische dialoog uit te bouwen voorbij de bestaande parlementaire arena en traditionele stijlen en mechanismen van representatie. De anti-elitaire inslag van het populisme is in dit opzicht juist een welkome uitdaging. Het referendum kan net als andere vormen van directe democratie in die ruimere arena een belangrijke rol vervullen, als middel om de stem van de burger luider te laten klinken en de wisselwerking met de politieke elite te intensiveren.

Deze gedachtegang is ook te herkennen in de recente verdediging door Halsema, Kalma en Van der Ham van de beide referendumvoorstellen en de bijbehorende Memories van Toelichting. Teruggrijpend op het rapport van de staatscommissie Biesheuvel uit 1985, die positief adviseerde over de invoering van het referendum, onderschrijven de indieners het belang van een intensievere deelname van burgers aan de parlementaire democratie en het overheidsbeleid, zonder het primaat van het vertegenwoordigende stelsel ter discussie te willen stellen. "Eens in de vier jaar stemmen", aldus Halsema, "doet onrecht aan de toegenomen mondigheid van burgers en het belang dat moet worden gehecht aan hun betrokkenheid bij de publieke zaak. Over zaken van groot publiek belang moeten burgers, zij het terughoudend,

mee kunnen beslissen. Politici zullen daardoor een grotere inspanning moeten doen om burgers te overtuigen van het nut van bepaalde wetgeving. Het correctief referendum kan hier wezenlijk toe bijdragen, zonder afbreuk te doen aan het mandaat van de gekozen volksvertegenwoordiging. Het is een hulpmiddel dat schaars moet worden gebruikt en aan duidelijke waarborgen en condities moet worden gebonden” (Handelingen Tweede Kamer, 25.3.10).

De voorstanders zien het referendum vooral als een nieuw democratisch communicatiemiddel in een “beschaafd, voortgaand gesprek waarbij het laatste woord nooit kan zijn gezegd” (Halsema). Terwijl een SP’er als Van Raak de indruk wekt de stem des volks als *nec plus ultra* te beschouwen (“de democratie is niet van de volksvertegenwoordigers maar van het volk”), onderstrepen de indieners keer op keer dat het primaat van de Staten-Generaal niet wordt ondergraven, “omdat politici uiteindelijk de wet altijd hernemen”. Een referendum-uitslag dwingt tot heroverweging, maar blijft uiteindelijk een advies, verduidelijkt Kalma: “Burgers stellen geen wetten vast”. Er kan geen wetgeving plaatsvinden zonder instemming van het parlement. Maar burgers zijn in zijn ogen veel méér dan kiezers, en de overheid is niet slim genoeg om het allemaal alleen te doen. “Het vertegenwoordigend stelsel heeft wel het primaat, maar niet het monopolie”, zo citeert hij het rapport Biesheuvel. Referenda houden de politiek scherp: alleen al omdat zij gehouden kunnen worden bevorderen zij responsief bestuur. Hun democratische meerwaarde schuilt in hun mobiliserend effect en de impuls die zij geven aan het publieke debat.

Telkenmale wordt zowel het correctieve als het raadgevende referendum door de indieners geïnterpreteerd, niet als een uiting van de heilige volkssoevereiniteit, maar als een instrument van de wisselwerkingsdemocratie, dat kan zorgen voor een intensievere interactie tussen politieke elite en electoraat. GroenLinkser Dibi zegt in het debat bijvoorbeeld “zeer geïnteresseerd te zijn in mogelijkheden om beter en effectiever met de burger te communiceren. Ook het raadgevend referendum is tenslotte een communicatiemiddel, niet het einde van een gesprek maar het begin. Het is een communicatiemiddel dat confronteert, corrigeert en dwingt tot zelfreflectie”. Politici hoeven het meerderheidssignaal van een referendumuitslag niet over te nemen, maar het dwingt hen “om soms de burger tegen te spreken en uit te leggen waarom dat standpunt werd ingenomen, en soms om het eigen standpunt enigszins te veranderen”. Kalma meent zelfs dat het referendum “staat of valt met het geloof dat politici de kracht hebben om het door de burgers gegeven advies zo nodig en argumenteerd naast zich neer te leggen”. (Handelingen Tweede Kamer, 31.3.2010).

Het is duidelijk dat deze voorstellen principieel uitgaan van twee partijen of actoren die in wisselwerking met elkaar treden: politieke professionals en de door hen vertegenwoordigde burgers. Zij keren zich expliciet tegen populistische en plebiscitaire interpretaties van het referendum, en beschouwen het vooral als een noodrem of een dringend waarschuwingssignaal dat een nieuw soort politieke communicatie op gang kan brengen. De indieners verwijzen daarbij naar het referendum over de Europese Grondwet, dat zij ondanks de (in hun

ogen) teleurstellende uitslag een groot maatschappelijk succes noemen, juist vanwege het brede debat dat erdoor werd uitgelokt. Inderdaad veroorzaakte die negatieve uitslag een zodanig schrikreactie bij een zelfgenoegzame pro-Europese elite dat de wisselwerking met gewone burgers, waarvan voor die tijd nauwelijks sprake was, toen pas werkelijk op gang kwam. Paradoxaal genoeg zijn we juist door het onverwachte Nee tegen Europa allemaal wat meer Europeanen geworden. Een betere reclame voor het referendum is eigenlijk niet denkbaar.

In vroeger tijden werd het regentenbestuur af en toe gecorrigeerd door relletjes, volksopstanden en andere ruwe vormen van het referendum. Laten we het in onze tijd wat beschaafder aanpakken.

=

Literatuur

J. Verhulst en A. Nijeboer *Directe democratie. Feiten, argumenten en ervaringen omtrent het referendum*, Brussel 2007. (in 7 talen te downloaden op www.referendumplatform.nl/)

Het volgende nummer van de Helling zal gewijd zijn aan democratisering. Reacties en bijdragen over dit thema zijn welkom op dehelling@gmail.com.

50 jaar na Sharpeville

Vanwege het WKvoetbal in Zuid-Afrika staan de kranten en tijdschriften vol met reportages over dit land, waar Nederland al sinds de 17e eeuw mee is verbonden. Het is lang geleden dat Zuid-Afrika voor zoveel nieuws zorgde, want na het einde van de apartheid in 1994 vervloog de tot dan toe intense belangstelling voor Zuid-Afrika snel. Maar behalve het WK is er deze zomer nog een reden om aandacht te geven aan de Zuidelijke punt van Afrika: het is vijftig jaar geleden dat in het plaatsje Sharpeville bij Johannesburg – niet ver van de plek waar de finale van het WK zich zal afspelen – de politie het vuur opende op vreedzame demonstranten en daarbij 69 mensen dodelijk trof. Sinds die 21ste maart in

1960 kwam er wereldwijd een protestbeweging tegen de apartheid op gang, met als voortrekkers de voormalige kolonisatoren Engeland en Nederland. Pas toen realiseerde men zich hoe desastreus de gevolgen van de rassenscheiding waren, sinds 1948 officieel in de Zuid-Afrikaanse wet verankerd door de Afrikaners, nazaten van grotendeels Nederlandse boeren aan de Kaap.

De escalatie van de verhoudingen tussen wit en zwart in Zuid-Afrika viel niet toevallig samen met een explosie van de al jaren gistende onrust op het Afrikaanse continent: een groot aantal landen riep in 1960 de onafhankelijkheid uit en ook in de Verenigde Staten kwam met de burgerrechtenbeweging van Martin Luther King het verzet tegen de segregatiepolitiek op gang. Voor het eerst indentificeerden witte Europeanen

zich met zwarte leiders in hun strijd tegen racisme. De rest van de twintigste eeuw stond vervolgens grotendeels in het teken van twee onderwerpen: de kloof tussen arm en rijk en die tussen wit en zwart. Beide zijn in het Zuid-Afrika van vandaag nog springlevend en voor sommigen is dat reden om het WK in Zuid-Afrika te kritiseren: al dat geld had beter besteed kunnen worden aan bijvoorbeeld armoedebestrijding.

Wie zich meer wil verdiepen in die vraag, kan bij voorbeeld terecht bij het boek *Africa United. De weg naar het WK*, samengesteld door de journalisten Stefan de Verwer, Marc Broere en Chris de Bode, dat vooral positieve verhalen vertelt over de betekenis van sport in Afrika (Amsterdam, KIT publishers 2010). *De droom van Zuid-Afrika. Achter de schermen bij het WK 2010* door Floor Milikowski en Evelien Hoekstra gaat het meest expliciet in op de vraag of het WK Zuid-Afrika vooruithelpt of dat het een last is bij de bestrijding van de criminaliteit, schulden en corruptie (Carrera 2010). Deze en andere boeken die verschenen rondom het WK zijn te vinden en te bestellen op www.blacklabel.be [Erica Meijers]

Links(uit het Niza-archief): pasverbranding in 1960; bloedbad Sharpeville 21-3-1960; eerste boycot-actie in Nederland in 1964

Rechts: foto's van Ulric Roldanus

WB-Berichten

Bakfietsen en rolluiken; de electorale geografie van Nederland

In september publiceert het Wetenschappelijk Bureau een studie van Josse de Voogd over de electorale geografie van Nederland. Hierin zal aandacht zijn voor de politieke tweedeling tussen progressiviteit en behoudzucht, die sterk geografisch zichtbaar is geworden. Tegenover de 'hippe' multiculturele, hervormingsgezinde binnensteden, waar het straatbeeld wordt gedomineerd door bakfietsen en ja/nee stickers, staan de rancuneuze overloopgebieden en randen van het land, waar men zich terugtrekt achter een rolluik en via de tv kennis neemt van een snel veranderende wereld. Het is een tegenstelling die veel te maken heeft met 'lifestyle', maar ook met zaken als groei versus krimp en politieke cultuur. Verder komen er interessante patronen in beeld, zoals de 'Green belt', een zone met veel GroenLinks-stemmers van Alkmaar naar Nijmegen, die bij Veenendaal de 'Bible-Belt' kruist.

De publicatie zal ingaan op landelijke patronen, maar vooral ook op verhoudingen binnen de steden, een nog vrij onontgonnen onderzoeksterrein. De uitslagen van de Europese, lokale en landelijke verkiezingen zullen ruimtelijk geanalyseerd worden, met uitvoerig kaartmateriaal. Ook zal er ruimte zijn voor aanbevelingen, waarin de Voogd zijn steun uitspreekt voor het GroenLinkse ideaal van de compacte stad, waarin verschillende sociale groepen elkaar kunnen blijven tegenkomen en waarmee de bouw van nieuwe buitenwijken vol proteststemmers wordt voorkomen.

Vrijzinnig Paternalisme

Weten mensen zelf het beste wat goed voor hen is? Dat is de vraag. In plaats van te veronderstellen dát individuen autonoom en soeverein zijn, kunnen we ons beter afvragen in welke mate dat zo is. Individueel bezitten niet de ultieme waarheid over zichzelf en hun belangen. Daarom staat het eenieder vrij om beter te weten wat goed is voor een ander, en hierover met die ander in gesprek te gaan. Aansluitend bij het 'libertair paternalisme' van Sunstein en Thaler (Nudge 2008), begint het WB een boekproject over 'vrijzinnig paternalisme'. We zoeken een derde weg tussen het ouderwetse betweterige paternalisme en het 'absolute' individualisme door te focussen op het democratisch gesprek over het goede leven. In de loop van 2011 publiceren we een boek met als thema's o.a.: duurzaamheid en groene gedragsverandering; opvoedingsproblemen en jeugdzorg; gezondheidsrisico's; culturele verheffing; mediabeleid; en technologie, privacy en ethiek. In het najaar organiseert het WB hierover enkele lezingen en debatten.

Het Huis van Thorbecke in de steigers

De bestuurlijke inrichting van Nederland staat ter discussie. Aanleiding: de noodzakelijke bezuinigingen en de vertrouwenscrisis tussen burger en overheid. Daarom organiseerden het WB en de Eerste Kamerfractie van GroenLinks op 28 mei een conferentie hierover. Met inleidingen van Brechtje Paardekooper (AmbtoNetwerk), Dick Pels (Directeur WB), Rick Eweg (TransForum) en Ronald de Leij (Balie-groep). Alle inleidingen en presentaties staan op: <http://wetenschappelijkbureau.groenlinks.nl/>

Populisme in Europa

De groene partijen gaan samen een discussie starten om een antwoord formuleren op het groeiende populisme in Europa. Dat was de uitkomst van een bijeenkomst van de Green European Foundation (GEF) op 10 mei in Brussel. Jean Michelle de Waele uit Brussel betoogde dat populisme geen ideologie is, maar een politieke stijl, waarbij het zich afzetten tegen de elite en het bespelen van de media een grote rol spelen. Dick Pels, directeur van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks, was van mening dat in Nederland populisme wel degelijk de trekken van een ideologie vertoont, die is te typeren als nationaal-democratisch of nationaal-individualisme. Er wordt de nadruk gelegd op waarden, als vrijheid van meningsuiting, die beschermd moeten worden, maar alleen voor de eigen groep. Tijdens de discussie passeerde de situatie in verschillende Europese landen de revue, waarbij voor het eerst populisme als zodanig werd besproken en niet als zovaak in Europese debatten, enkel in relatie tot extreem-rechts. Eszter Babarczy uit Boedapest vertelde dat de populistische partij in Hongarije al langer de grootste is, maar kiezers begint te verliezen aan onder meer de groenen. De groene partijen hebben een boodschap van hoop, terwijl populistische partijen inspelen op angsten van mensen. Die angsten zijn echter wel reëel, ook al kunnen we ons er niet altijd in verplaatsen, en moeten door de Groenen dus wel serieus genomen worden. www.gef.eu/

Publicaties WB

ook te downloaden van <http://wetenschappelijkbureau.groenlinks.nl/>

Erica Meijers en Mariko Peters, 'Geef kunstkritiek de ruimte maar blijf af van de scheppingsvrijheid' (ook in Boekman 81, uitgave van de Boekmanstichting).

Annie van de Pas, 'Introduction' and 'Egypt', in *Beyond Orthodox Approaches. Assessing Opportunities for Democratic Support in the Middle East and North Africa*. The Hague:

Ruard Ganzevoort en Dick Pels, 'Hosties, homo's en hufterigheid. Het knarsetanden van de democratie', *De Groene Amsterdammer*, 25 maart.

Dick Pels, 'Job Cohen en het democratisch verschil', www.joop.nl, 6 april.

Dick Pels, 'De goddeloze buitenwereld. Het "dunne ik" van Marokkanen', *De Groene Amsterdammer*, 8 april.

Dick Pels, 'In de geest van Pim', www.joop.nl, 11 mei.

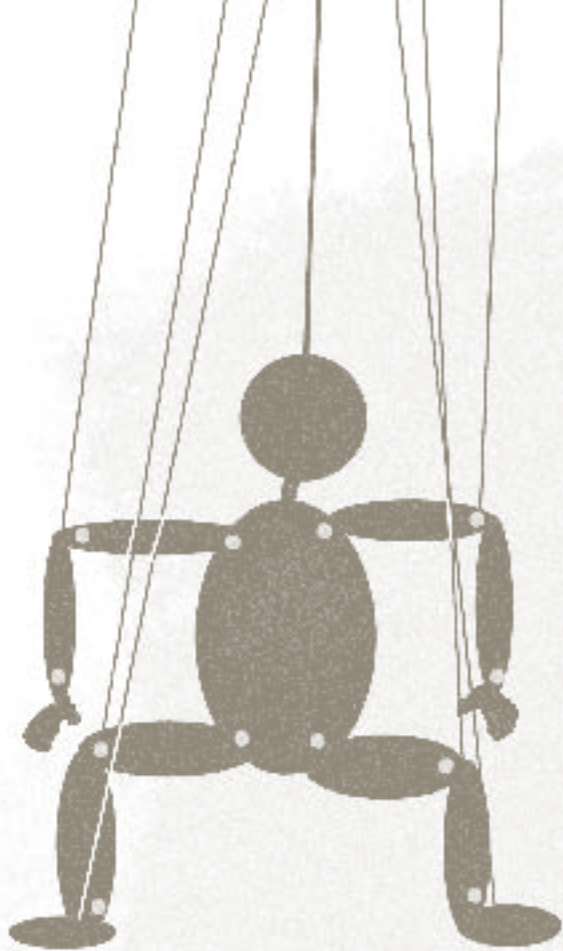
www.groenlinks.nl

Postbus 8008
3503 RA Utrecht
030-23 999 000

RAAD VAN ADVIES
Lot van Hooijdonk
Henrike Karreman
Thomas Mertens
Tof Thissen
Marco Wilke

MEDEWERKERS
Dick Pels · DIRECTEUR
Anne de Boer
Anna van Dijk
Katinka Eikelenboom
Erica Meijers
Gerrit Pas
Annie van der Pas
Noortje Thijssen

Wetenschappelijk Bureau GroenLinks

Tijd voor cultuur. Wie is Nikita Michalkov?

Kruis Paul Verhoeven met Harry Mulisch met Frits Bolkestein met Marte Röling. En dan met extra zijspiegels, antennes en lampjes. Want het is Rusland: alle persoonlijkheden zijn een tikje groter dan in Nederland. Nikita Michalkov is filmer, zoon van de schrijver die de tekst van alle Sovjet- en Russische volksliederen tussen 1941 en 2008 schreef en huisvriend van Vladimir Poetin. Met ongekende bombarie ging in april zijn film 'Burnt by the sun, deel twee' in première – in het Kremlin. Geen neuzelende Thom Hofman tussen de perkjes op het Rembrandtplein, maar 6000 man internationale jetset in het paleis van de Tsaren.

Het verhaal is het vervolg op de film waarmee Michalkov in 1994 een Oscar won. De daarin geëxecuteerde held blijkt in deel twee weer te leven. En dat is maar een van de vele historische curiositeiten waarover de Russische kritiek daags na de première kritiek woedend de staf brak. Al na een week was de film nagevoel uit alle bioscopen verdwenen. De duurste Russische rolprent aller tijden: geflopt.

Zonde. Want Michalkov kijken betekent Rusland beter begrijpen. De man is de tijdgeest. Sommigen noemen dat opportunisme, maar ik heb nooit begrepen wat daar mis mee is. In zijn eerste film, een westernachtig verhaal uit 1974 over een treinroof, zijn de goed

guys bolsjewieken, overigens zonder dat een woord over Lenin of wie ook valt. Het bravado optimisme van het land dat in dertig jaar van achterlijk tot grootmacht groeide spat er vanaf. In 1980, wanneer de inertie in de Sovjet Unie om zich heen grijpt, verfilmt hij Oblov, Gontsjarov's roman over de landheer die zijn bed niet uit wil. In 1994 groeit de puinhoop in het uiteengevallen wereldrijk met de dag. En Michalkov maakt het diep nostalgische eerste deel van 'Burnt by the Sun', over een communist die mensen beschermt tegen boosaardige communisten. Een goede communist dus, een-tje die van de Sovjet Unie een succes had kunnen maken.

Nu, nog eens vijftien jaar later, presenteert hij een film waarin die goede communist tijdens de oorlog tegen de Duitsers door zijn dochter en door zijn oude belager gezocht wordt. Waarin Russische soldaten niet alleen helden zijn maar ook regelmatig stomme en laffe dingen doen (waar in Rusland niet geamuseerd op gereageerd werd), waarin Stalin andermaal een gek blijkt (ibidem) en waarin Orthodoxe rituelen dobberend in de zee voltrokken worden.

Achter de kitsch (Duitse vliegenier poept uit vliegtuig, stervende soldaat vraagt verpleegster om nog even naar haar borsten te mogen kijken) schuilt een relaas over een land dat de draad kwijt is. Na de decennia van arrogan-

tie dat men zich kon meten aan Amerika; na de jaren tachtig waarin het land volkomen stil stond; na de nostalgie over het uiteenvallen van de grootmacht, weet Rusland nu niet zo goed meer waar het voor staat. Is het antwoord het 'trots op Rusland' programma van Poetin – waarin volk, vrijheid, kerk en vaderland allemaal synoniem zijn? Vermoedelijk hoopt Michalkov zelf iets in die richting.

Maar zeker van zijn zaak is hij niet. Aan de chaotische manier waarop het verhaal verloopt en vooral aan de manier waarop de twee hoofdpersonen (vader en dochter) overleven, soms ten koste van veel slachtoffers, is duidelijk af te lezen dat het vooral ieder voor zich is in het huidige Rusland. De loyaliteit aan partij, dorpsgenoten of legeronderdeel blijkt telkens dun: overleven is hoofdzaak, dat doe je alleen of met je familie en het zou kunnen dat de kerk je daarbij helpt, eventueel, soms, maar dan alleen via bizarre mirakels. Dat is geen één-op-één typering om elke hedendaagse Rus te begrijpen, maar het is wel de sfeer waarin het dagelijks leven zich voltrekt.

Dat publiek en kritiek de film wereldwijd negeren omdat Michalkov alleen nog maar als marionet van het Kremlin wordt gezien, moeten we daarom maar zien als een ironische speling van het lot. Daar maakt hij vast nog eens een film over.

=

de draad kwijt

MENNO HURENKAMP VANUIT MOSKOU

De Griekse tragedie

Het einde van een financieel-economisch model

Op 7 mei 2010 was de Europese welvaartstaat bijna voorbij. Een halve eeuw na de verklaring van Schuman voor Europese integratie, lagen de Europese droom en onze welvaartstaat bijna aan diggelen. Door de aanval van speculanten tegen de schulden van de Zuid-Europese landen was de euro bijna verleden tijd.

Hoe heeft het zover kunnen komen?

Hoe kan het dat een van de meest welvarende regio's van de wereld aan de rand van de afgrond komt te staan? Het antwoord luidt: door een onverantwoord terugtreden van de democratie, gemotiveerd door een blind geloof in de werking van de markt. Waardoor zich een mondiaal financieel-economisch systeem kon ontwikkelen, totaal losgeslagen van elke democratische of ethische reflex.

Sinds de jaren zeventig hebben nationale staten, vanuit een blind geloof in de markt, hun financieel en economisch beleid uit handen gegeven. Tot dan opereerden nationale economieën binnen een nationaal democratisch kader. Met de deregulering evolueerden we naar een meer mondiale economie en een groeiende financiële sector, zonder mondiaal democratisch kader. Dit maakt ons nu de speelbal van steeds machtigere speculanten. Een cynisch kantje hieraan is dat het geld van onze pensioenfondsen mede gebruikt wordt om onze welvaartstaat en dus onze pensioenen onderuit te halen. Dit is de neoliberale wereldorde ten voeten uit.

Zolang we mee profiteerden van de economische globalisering en de verliezers zich vooral in het Zuiden bevonden, maakten weinigen zich zorgen. Nu we zelf geraakt worden, groeit hopelijk het inzicht dat we dringend behoefte hebben aan meer democratie en een ander financieel-economisch model. In het uitdenken van dit model is het belangrijk te starten met een grondige analyse. Twee belangrijke observaties staan daarbij centraal.

Losbandigheid

Ten eerste moeten we af van de illusie dat de markt het welzijn van staten en haar inwoners beoogt. De markt is een prima instrument voor de verdeling van bepaalde goederen binnen een democratisch kader. Maar losgelaten is het een roofdier.

Dit wordt duidelijk als we kijken naar de werking van de financiële markten. Een drama dat zich ontvouwt in drie bedrijven. Het eerste bedrijf situeert zich in de hoogtijdagen voor de financiële crisis: de orgie van de jaren negentig. Toen leek *risico* een belachelijk woord in de financiële wereld en werd er dus veel te veel en te goedkoop krediet verschaft. Men dacht dat de waarde van huizen en aandelen alleen maar kon stijgen. Van ratingbureaus hebben we toen

weinig kritische geluiden gehoord!

Risico onderschatting en overmatige kredietverstrekking, in combinatie met grenzeloze consumptie, veroorzaakten de bekende crisis. In dit tweede bedrijf riepen speculanten ineens de hulp in van de nationale staten om hen te redden van het faillissement. Er werd massaal overheids-geld gepompt in de noodlijdende banken, met als gevolg een massieve stijging van de overheidsschulden. Deze zijn daarna nog eens fors gestegen toen regeringen moesten lenen om hun economische relanceplannen te kunnen financieren. Schulden waarvoor belastingbetalers – u en ik – uiteindelijk zullen opdraaien.

En wat zien we nu in het derde bedrijf? De financiële actoren, net gered door de overheden, zetten de aanval in tegen de overheden, waarbij de private ratingbureaus het pad effenen. Zoals de Leuvense econoom Paul De Grauwe terecht opmerkt, is het opmerkelijk dat weinigen zich nu afvragen of de financiële sector de risico's nu wel juist inschat. Waarom gaan we er nog steeds van uit dat de markt goed werkt, terwijl ze nu de risico's van de overheidsschulden overschat? Zoals De Grauwe schrijft, is niet de budgettaire losbandigheid van de overheden de oorzaak van de huidige overheidsschuldcrisis. De bron van deze crisis is de losbandigheid van grote delen van de private sector, in het bijzonder die van de financiële sector.

Deze eerste observatie leidt tot de volgende vraag. Heeft er al iemand bij stil gestaan hoe het in godsnaam mogelijk is dat enkele privébedrijven aan de overkant van de oceaan mogen beslissen over de kredietwaardigheid van Europese landen? Waarom accepteren we dat commerciële ratingbureaus beslissen over onze kredietwaardigheid? Heeft niemand ooit gedacht aan een publiek ratingbureau, zoals de ecologen voorstellen?

Ontploffingen

De tweede observatie houdt verband met ons economisch model. Dit gaat uit van concurrentie: elk land moet zo goedkoop mogelijk zoveel mogelijk produceren en exporteren. Dit is natuurlijk een illusie: als één land meer exporteert dan het consumeert, zal een ander land meer moeten importeren. Iemand moet de goederen dus kopen met een negatieve betalingsbalans tot gevolg. We kennen deze discussie op

en het Duitse drama

mondiaal vlak: Amerika is boos op China omdat deze haar munt zo goedkoop houdt. Daardoor exporteert China veel meer dan het invoert uit Amerika, het gebrek aan evenwicht in de betalingsbalans tussen de twee mondiale grootmachten maakt het huidige model instabiel. In Europa zitten we met een vergelijkbare situatie: Duitsland heeft door het beknootten van de lonen en het flexibiliseren van haar arbeidsmarkt haar export tot ongekennde hoogte opgedreven. Half maart vroeg de Franse minister van Financiën Lagarde zich terecht af of de harde druk op de loonkosten in Duitsland wel een duurzaam model vormt. Er is dus niet alleen de Griekse tragedie van immense overheidstekorten, er is ook het Duitse drama van steeds meer te willen exporteren bij relatief goedkope lonen.

Zoals Koen Haegens in de *Groene Amsterdammer* opmerkt, profiteert Duitsland twee maal van zijn positie binnen de euro. Mocht de D-mark nog bestaan, dan was deze al lang de hoogte in geschoten zodat de Duitse producten duurder zouden zijn. Duitsland houdt een sterke concurrentiepositie dankzij de zwakkere landen binnen de eurozone. En in deze zone kunnen zwakkere economieën hun problemen niet meer oplossen door het invoeren van competitieve devaluaties (zoals België nog deed in 1982). De eenheidsmunt maakt dus dat zuidelijke eurolanden onmogelijk kunnen wedijveren, laat staan dat ze de meer performante noordelijke eurolanden kunnen bijbenen. Want hun productiviteit fors opdrijven zou in deze landen de werkloosheid nog verder doen ontsporen. Haegens citeert de econoom Peter Bofinger die er op wijst dat de Duitse export de laatste tien jaar met de helft is toegenomen terwijl de binnenlandse consumptie gelijk bleef: "Als alle landen in het Europa en de wereld zich zo hadden gedragen, zouden in de wereld-economie het afgelopen decennium de lichten zijn gedoofd". En als de economie dat niet zou gedaan hebben, was het wel het ecosysteem aarde dat de boeken had gesloten, met ons erbij.

Op 13 mei maakte Daniël Cohn-Bendit in het Europees Parlement duidelijk wat dit gebrek aan handelsevenwicht binnen Europa concreet betekent. Frankrijk verkocht de voorbije jaren fregatten en helikopters aan Griekenland. Duitsland sloot een deal voor de verkoop van zes onderzeeërs. Alles samen voor een bedrag van vijf miljard

euro! We lenen hen dus geld zodat ze onze wapens kunnen kopen! En dan verdienen we ook nog eens op de lening: we lenen de Grieken geld tegen een hogere rentevoet dan waaraan wij het geld zelf lenen. Een prangend voorbeeld van het totaal gebrek aan solidariteit binnen Europa!

Aangezien ook het Duitse model geen oplossing biedt, heeft Europa geen enkele manier om landen in zware problemen te helpen. Neem Spanje dat een hoge werkloosheid kent. Het land voert een deugdelijk financieel beleid waardoor het vóór de crisis een begrotingsoverschot kende. Na de crisis veranderde dat onvermijdelijk in een serieus tekort. De regels van Europa verplichten Spanje te snijden in haar uitgaven. Dat zal de werkloosheid nog verder opdrijven. Naarmate haar economie vertraagt, zal het ook steeds moeilijker worden de Spaanse begroting gezond te maken.

Zoals Martin Wolf in de *Financial Times* schrijft, kan het opkrikken van de competitiviteit van de Zuid-Europese landen enkel via een daling van de lonen, of een hogere stijging van hun productiviteit dan Duitsland. Dit laatste is niet alleen quasi onmogelijk maar ook onwenselijk (de nu al pijnlijk hoge werkloosheid zou helemaal ontploffen). Het huidige economische model verhindert dus dat Europese landen op economisch vlak naar elkaar toegroeien.

Dweilen

Deze twee observaties houden duidelijke lessen in voor de toekomst. Ze zorgen er hopelijk voor dat we niet de verkeerde keuzes maken. Het uitwringen van onze welvaartstaten en hun bevolking zal helemaal geen oplossing brengen. De verminderde overheids uitgaven zullen maken dat de economie het nog moeilijker krijgt en noodzakelijke investeringen in toekomstgerichte sectoren verhinderen. Overheden en bevolkingen verplichten de broekriem aan te trekken, zal niets veranderen aan de misdadige losbandigheid van de financiële sector.

In tempore non suspecto stelde het Sternrapport dat de klimaatverandering het grootste en meest wijdverbreide marktfalen ooit vertegenwoordigt. Ondertussen kennen we een tweede voorbeeld van een even massief marktfalen. Om het hoofd te bieden aan de financieel-economische crisis zijn er snelle maatregelen nodig. Maar zolang we de architectuur van de neoliberale wereldorde intact laten, dweilen we met

de kraan open. Financiële markten moeten een democratische sturing en controle krijgen. De economie van 'steeds meer' moet evolueren naar een model waarbij welvaart zonder materiële groei mogelijk wordt.

Europa kan het voortouw nemen door te evolueren van een gemeenschap waar de vrije concurrentie centraal staat, naar een Europa van samenwerking en solidariteit. Na een halve eeuw is het hoog tijd voor een nieuwe verklaring van Schuman.

=

Power of Puppetry

Evelien Pullens maakt popentheater met dorpelingen in Assam over hun leven in deze olierijke Indiase deelstaat, getekend door burgeroorlog en militaire repressie.

Evelien Pullens is theaterdocente, poppenspeelster en kinderboekenschrijfster. In samenwerking met de Nederlandse organisatie Theatre Embassy deed ze een poppenspelproject met de lokale theatergroep Bandungduppa in het dorp Rampur in de provincie Assam in Noord-Oost India. Eerder initieerde de Theatre Embassy een intercultureel theaterproject in Senegal. Heijermans toneelstuk 'Op hoop van zegen' werd uitgevoerd met Senegalese acteurs om zo een debat aan te zwengelen over de erbarmelijke werkomstandigheden van vissers.

Wat is de politieke betekenis van dit soort projecten?

"De projecten in Senegal en in India hebben zowel een theatrale als een politieke kant. Je kunt het een vorm van ontwikkelingswerk via cultuur noemen, iets wat nauwelijks gebeurt. Het is daarom een slechte zaak dat Theatre Embassy geen subsidie meer krijgt vanuit het medefinancieringsstelsel. Het doel van het project *The Power of Puppetry* was om acteurs van verschillende bevolkingsgroepen en kasten bij elkaar te brengen en tegelijkertijd jonge mensen op te leiden in beeldend theater. De voorstelling *Bijuli* (bliksem/energie) is gebaseerd op zowel krantenberichten als persoonlijke ervaringen van de deelnemers bij bomaanslagen, plunderingen en verkrachtingen door het leger.

Door de theatertour kregen de jongeren de kans hun verhaal te vertellen in andere delen van het land, waar men vaak niet weet wat zich in Assam afspeelt. De media verzwijgen veel."

Wat is de functie van de poppen in Bijuli?

"Een pop heeft iets magisch, het is dood materiaal dat gaat leven. Met een pop kan je iets vertellen en bewaar je tegelijk een zekere afstand. Vrouwen kunnen een verkrachting uitbeelden op een symbolische manier. Als mensen het spelen is het veel pijnlijker, het publiek is dan geneigd weg te kijken. Omdat we poppen gebruikten was het bovendien ook gemakkelijker voor vrouwen om mee te doen. De poppen maakten de studenten zelf van goedkoop lokaal materiaal. Er is bijvoorbeeld een scène waarin een jong meisje een pop in haar hand houdt, waarmee eerder een verkrachting door een soldaat werd uitgebeeld. Het meisje huilt, ze trekt de jurk van de pop uit en breekt door een berg zakken heen waar ze achter stond. Die witte zakken worden normaal gebruikt om rijst in te bewaren, maar militairen vullen diezelfde zakken met zand en gebruiken ze als dekking bij het schieten. Ze symboliseren dus zowel het voedsel als het leger. Dat meisje met die pop is een beeld van zelfbevrijding dat iedereen begrijpt. Ook laten we een toespraak zien van de president van India over corruptie. De pop die de president moest voorstellen, werd steeds door een andere speler overgenomen en die hield dan dezelfde toespraak in een andere taal. Daarmee lieten we zien dat de taal weliswaar verschillend is, maar het soort politiek leiderschap niet. Dat tastte de geloofwaardigheid van politici aan. Door poppen te gebruiken wordt het mogelijk dergelijke kritiek te uiten."

Hoe zie je de maatschappelijk relevantie van je werk op de langere termijn?

"Mijn werk is geëngageerd theater en in die zin *community art*. Ik doe aan vredesopbouw via cultuur. Ik wil mensen binden en samenbrengen, zowel de spelers onderling als het publiek. Elk theatraal stuk moet tot eenheid leiden. In Assam is veel angst en onderling wantrouwen. Om tot een politieke oplossing te kunnen komen, moet je heel basaal vertrouwen weten te scheppen: dat samenwerking mogelijk is. Politieke oplossingen verzin je niet aan de teken tafel, die moeten doorleefd worden. Voor de duur van het project moesten verschillende mensen van verschillende etnische achtergronden met elkaar leren spelen en elkaar leren vertrouwen, al zijn er natuurlijk de nodige ruzies geweest. Het scheelt dat ik geen lokale talen beheers, zodat er vooral in het Engels met mij gecommuniceerd moest worden. Dat maakte dat ik een professionele afstand kon bewaren. Het vertrouwen ebt misschien deels weg na afloop, maar de beelden en de herinnering aan het theater blijven bestaan. De positieve ervaring blijft. De studenten hebben allemaal nachtmerries van de bomaanslagen en de vernietiging en branden in hun dorpen. Dat zijn sterke beelden, hun angst blijft op die manier in stand. De deelnemers zeiden dat dit project hen altijd zal bijblijven. Het is een tegenbeeld, een tegenervaring naast de traumatische ervaring. Ik gebruik heel weinig woorden in mijn spel, wat ook wel moet in een gebied met zoveel verschillende talen. We werkten eerder met beelden en emoties dan met woorden. Die verstaat iedereen."

Is de angst die er heerst voor jou als buitenstaander invoelbaar?

"In Assam en Manipur mogen bui-

tenlanders nauwelijks komen. Willekeur heerst: het leger hoeft geen verantwoording af te leggen en heeft via *special power acts* een vrijbrief om mensen zomaar op te pakken. Er is regelmatig sprake van persoonsverwisseling, mensen die ten onrechte beschuldigd worden van terrorisme. Tijdens festivals gingen we niet naar de tempel waar grote groepen mensen bijeen waren omdat we bang waren voor een bomaanslag. De politie wilde me niet in het dorp laten overnachten, daar konden ze me niet beschermen, ze waren bang voor ontvoeringen. Ik heb ze moeten ompraten. Het was een gekke ervaring beschermd te worden door politie en leger. In het dorp waar ik verbleef was geen stromend water, geen vaste telefoon en soms elektriciteit. Het leger kwam regelmatig controleren, soms op de fiets, soms met jeeps. Zo kwam er een keer een kolonel zomaar op de proppen. Die wilde wel eens zien wat wij daar deden. Een stoet van soldaten klapte ineens een paar stoeltjes uit en met al hun moed speelden de spelers onder meer de verkrachtingsscène. Die kolonel bleek een sympathieke man. Hij gaf toe dat het wel eens gebeurd was dat soldaten vrouwen hadden verkracht, maar dat waren niet zijn soldaten geweest. Met beeld en emotie lukt het om de mens in de bezetter aan te spreken. Sinds dit voorval is het contact van de dorpelingen met het leger aanzienlijk verbeterd."

Zie: www.theatre-embassy.org
www.evelienpullens.nl
www.stijndecorte.com

Hierna: foto's van Stijn Decorte. Hij documenteerde de voorstelling 'Bijuli' die Pullens met theatergroep Bandungduppa op de planken bracht.

